

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Jens Erik Nielsen

**RELIGIOOSSE RETOORIKA KASUTUS POLIITILISES
DISKURSUSES EESTI JA USA NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Alar Kilp, PhD

Tartu 2026

Autorsuse deklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 9190

Jens Erik Nielsen, 17.05

Annotatsioon

Käesolevas töös uuritakse religioosse retoorika kasutust poliitilises diskursuses, võrreldes Eestit ja Ameerika Ühendriike kui ühiskondliku religioossuse spektri vastandlikke äärmusi. Töö eesmärk on analüüsida, millisel määral ja millistes vormides kasutavad erakonnad mõlemas riigis religioosset retoorikat ning millised on selle domineerivad funktsioonid. Teoreetiline raamistik tugineb klassikalistele poliitika filosoofilistele käsitlustele (Machiavelli, Calvin, Hobbes, Locke, Rousseau), mille põhjal eristatakse nelja religioosse retoorika tüüpi: metaterminoloogiline, institutsionaalne, väärtuspõhine-teoloogiline ja tsiviilreligioosne. Metoodiliselt kombineeritakse kvantitatiivset märksõnaanalüüsi (religioossete märksõnade indeks) ja kvalitatiivset sisuanalüüsi. Analüüsitav materjal hõlmab Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste ja USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõnesid ning mõlema riigi parlamendiarutelusid religiooniga seotud seadusandlikel teemadel. Tulemused näitavad, et religioosse retoorika kasutus erineb kahe riigi vahel nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt. USAs on see intensiivsem eelkõige kampaaniakõnedes ning vabariiklased kasutavad seda märkimisväärselt rohkem kui demokraadid, toetudes peamiselt institutsionaalsele ja väärtuspõhisele-teoloogilisele retoorikale. Eestis on olukord vastupidine ehk religioosne retoorika on kampaaniakõnedes marginaalne, kuid parlamendiaruteludes oluliselt sagedasem. Eesti erakondade hulgas tekib domineeriva retoorikatüübi põhjal kaks gruppi: institutsionaalse dominandiga kriitilist suunitlust esindavad Eesti 200, Sotsiaaldemokraatlik Erakond ja Reformierakond ning väärtuspõhise-teoloogilise dominandiga Isamaa ja EKRE. Nende vahele jääb institutsionaalse dominandiga, kuid mittekriitilise retoorikaga Keskerakond. Analüüs näitab, et religioosse retoorika mõju ei sõltu niivõrd selle hulgast kui funktsioonist ning et selle kasutust kujundab ühiskondlik kontekst ja konkreetne poliitiline küsimus.

Abstract

This bachelor's thesis examines the use of religious rhetoric in political discourse, comparing Estonia and the United States as opposites on the spectrum of societal religiosity. The aim of the study is to analyse to what extent and in what forms political parties use religious rhetoric in both countries, as well as its dominant functions. The theoretical framework draws on classical political-philosophical approaches (Machiavelli, Calvin, Hobbes, Locke, Rousseau), on the basis of which four types of religious rhetoric are distinguished: metaterminological, institutional, value-based theological, and civil religious. Methodologically, quantitative keyword analysis (a religious keyword index) is combined with qualitative content analysis. The analysed material includes campaign speeches from the 2023 Estonian parliamentary elections, the 2024 United States presidential election, and parliamentary debates on religion-related legislative topics in both countries. The findings show that the use of religious rhetoric differs between the two countries both quantitatively and qualitatively. In the United States, it is more intensive, particularly in campaign speeches, and Republicans employ it significantly more than Democrats, relying primarily on institutional and value-based theological rhetoric. In Estonia, the situation is reversed as religious rhetoric is marginal in campaign speeches but considerably more frequent in parliamentary debates. Among Estonian political parties two distinct groups are formed based on the dominant type of rhetoric: Estonia 200, the Social Democratic Party, and the Reform Party represent a critical orientation with an institutional dominant, while Isamaa and EKRE are characterised by a value-based theological dominant. Between them with an institutional dominant but non-critical rhetoric lies the Centre Party. The analysis demonstrates that the impact of religious rhetoric depends less on its quantity than on its function, and that its use is shaped by the societal context and the specific political issue at hand.

Sisukord

Sissejuhatus.....	7
1. Religioosne retoorika poliitilises diskursuses.....	10
1.1. Religioosse retoorika olemus ja identifitseerimine.....	10
1.2. Religiooni erinevad funktsioonid poliitikas.....	12
1.3. Religioosse retoorika tüübid.....	14
1.4. Lühikäva religiooni rollist Eesti ja USA ühiskonnas.....	16
2. Metodoloogia.....	20
3. Analüüs.....	23
3.1. USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõned.....	23
3.2. Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõned.....	24
3.3. USA esindajatekoja arutelud.....	25
3.4. Eesti riigikogu arutelud.....	28
4. Tulemused.....	34
4.1. USA erakondade võrdlus.....	34
4.2. Eesti erakondade võrdlus.....	36
4.3. Eesti ja USA võrdlus.....	37
Kokkuvõte.....	40
Kasutatud allikad.....	43
Lisad.....	47
Lisa 1. Analüüsitud materjal.....	47
Lisa 2. Religioosse retoorika koodipuu.....	50
Lisa 3. Analüüsiandmed tabelitena.....	52

Tabelite loetelu

Tabel 1. Religioossed märksõnad USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõnedes..	52
Tabel 2. Religioossed laused USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõnedes.....	52
Tabel 3. Religioossed märksõnad Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõnedes...	53
Tabel 4. Religioossed laused Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõnedes.....	54
Tabel 5. Religioossed märksõnad USA esindajatekoja aruteludes.....	55
Tabel 6. Religioossed laused USA esindajatekoja aruteludes.....	55
Tabel 7. Religioossed märksõnad Eesti riigikogu aruteludes.....	56
Tabel 8. Religioossed laused Eesti riigikogu aruteludes.....	57

Sissejuhatus

Religiooset retoorikat kasutatakse ühtaegu nii usu väljendusena kui poliitilise legitiimsuse tööriistana, mistõttu on vaja uurida, kuidas ja millistel viisidel religioosne retoorika toimib poliitilises diskursuses. Selle mõistmine on oluline, sest religioosse keele kaudu kujundatakse näiteks väärtuskonfliktide raamistust (Geertz, 1990, lk 2301-2303), mobiliseeritakse valijagruppe erinevate usuliste väljendite ja arusaamade toel (Levine, 1979, lk 9) ning kujundatakse arusaama rahvuslikust identiteedist ja poliitilisest õiglusest (Bellah, 2005, lk 41-42) isegi suuresti sekulaarses ühiskonnas.

USA kui läänemaailma ühe kõige suurema ja Eesti kui ühe väikseima usklikte arvuga riik on käesoleva uurimuse võrreldavateks juhtumiteks valitud, kuna kumbki esindab nii-öelda ühiskondliku religioossuse spektri üht äärmust (Norris ja Inglehart, 2004, lk 84-85, 105). Selle tulemusel tekib maksimaalne analüütiline kontrast, tänu millele saab aimu, kuidas ühiskondliku usklikkuse kontekst mõjutab religioosse retoorika kasutust. USA näide võimaldab uurida, kuidas religioosne retoorika toimib ühiskonnas, kus religioonil on institutsionaalne ja kaudselt (kuna põhiseaduse esimene parandus lahutab formaalselt kiriku ja riigi) ka poliitiline kaal, samas kui Eesti näide näitab, kuidas see toimib kontekstis, kus religioonil on ühiskonnas marginaalne roll ja rahvuslik identiteet tugineb pigem keelele ja kultuurile (Valk, 2017). Ehk see teeb võimalikuks eristada religioosse retoorika universaalset kasutusmustrit ja funktsioone kontekstist sõltuvatest. Selline võrdlus aitab välja selgitada, kas ja kuidas religioosse retoorika kasutus sõltub ühiskonna kui terviku religioossusest. Seega aitab uurimus mõista religioosse retoorika rolli eelmises lõigus kirjeldatud protsessides ning seda, kuidas selle funktsioonid varieeruvad ühiskondlikust kontekstist ja erakonnast sõltuvalt.

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida religioossete märksõnade ning sõnavõtude esinemist poliitilises diskursuses ning teostada võrdlev analüüs esmalt riigisiselt erakondade ja seejärel Eesti-USA erakondade vahel. Selle tulemusel anda ülevaade religioosse retoorika kasutamisest ning funktsioonidest, et religiooni rolli ilmalik-demokraatlikus ühiskonnas ja selle esinemist poliitilises diskursuses paremini mõista.

Püstitatud eesmärgist lähtuvalt on püstitatud järgmine uurimisküsimus: millisel määral ja millistes vormides kasutavad poliitilised erakonnad Eestis ja USAs religioosset retoorikat poliitilises diskursuses ning millised on selle domineerivad funktsioonid kummaski kontekstis? Retoorika erinevad funktsioonid on lahti kirjutatud kolmandas alapeatükis ning nende rakendamist analüüsis avatud metodoloogia peatükis.

Kõnede ja arutelude analüüsimiseks kasutatakse nii kvantitatiivset kui kvalitatiivset lähenemist. Esimene on religioossete märksõnade kokku lugemiseks (selleks kasutatakse andmetöötlusprogrammi RStudio), mille baasil luuakse religioosse märksõna/lause indeks (edaspidi RKI) (Coskun, 2024, lk 17). Kvalitatiivset lähenemist kasutatakse lausete sisu ja funktsiooni analüüsiks ning tehakse sisuliselt manuaalselt. Kvantitatiivses osas on kasutusel autori poolt loodud järgnevad kategooriad: metaterminoloogiline — viited religioonile kui kontseptsioonile; institutsionaalne — viited usulistele organisatsioonidele, ametinimetustele ja kombetalitustele; väärtuspõhine-teoloogiline — viited religioossetele moraaliseisukohtadele, pühakirjale, õpetusele ja isiklikele kogemustele. Kvalitatiivsed osas lisandub tsiviilreligioosne — viited poliitilistele ja rahvuslikele sümbolitele läbi sakraliseeritud läätse.

Uurimus põhineb kahe iseloomuga tekstidel: kõned ja arutelud (vt Lisa 1). Kõnede valimiks on 2024. aasta USA presidendivalimiste eel vabariiklaste ja demokraatide kandidaadi ning Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste eel erakonnaesimeeste peetud olulisemad kampaaniakõned. Arutelude valim koosneb USA esindajatekojas ja Eesti riigikogus ajavahemikus 2023-2025 peetud eelnõu aruteludest, mis on kõige otsesemalt religiooni valdkonda puudutavad. Eestist on käsitusel Perekonnaseaduse muutmise eelnõu 2023. aastast ning Kirikute ja koguduste seaduse muutmise eelnõu 2025. aastast. USAst on uurimise all järgmised arutelud *Ensuring Access to Abortion Act* [Abordi kättesaadavuse tagamise seadus] 2022. aastast ja *Respect for Marriage Act* [Abielu austamise seadus] 2022.-2023. aastatest.

Struktuurselt on töö jaotatud neljaks peatükiks: 1. Religioosne retoorika poliitilises diskursuses, 2. Metodoloogia, 3. Analüüs ja 4. Tulemused. Esimeses peatükis on esitatud teoreetiline raamistik, millele analüüs toetub. See on omakorda jaotatud neljaks alapeatükiks: 1.1. Religioosse retoorika olemus ja identifitseerimine, 1.2. Religiooni erinevad funktsioonid poliitikas, 1.3. Religioosse retoorika tüübid ja 1.4. Lühikäsitte religiooni rollist Eesti ja USA ühiskonnas. Esimeses neist on avatud religioosse retoorika olemust ning kirjeldatud, mida kujutab endast religioosne sõnavõtt. Teises alapeatükis on läbi läänemaailma ajaloo

olulisimate poliitiliste mõtlejate erinevad nägemused religiooni ja poliitika vahekorrast. Kolmandas alapeatükis on sellele toetudes põhjalikult lahti kirjutatud käesoleva töö analüüsis kasutatavad religioosse retoorika tüübid. Viimaks on neljandas alapeatükis tehtud ülevaade religiooni rollist Eesti ja USA ühiskondades läbi aja. Töö teise peatüki näol on tegemist põhjaliku ülevaatega analüüsis kasutatavast metoodikast. Kolmandas peatükis on analüüs ise ja neljandas on selle tulemusi tõlgendatud, kasutades varasemalt loodud raamistikku.

1. Religioosne retoorika poliitilises diskursuses

Religioosne retoorika kõige lihtsamal tähenduses tähendab kõne, milles kasutatakse religioosseid mõisteid, kujundeid, autoriteete või narratiive, eesmärgiga mõjutada kuulaja moraalseid hinnanguid, identiteeti ja/või poliitilist käitumist. Iseenesest ei eelda religioossete märksõnade kasutamine kõnelejal mingisuguse eesmärgi olemasolu, kuid selleks, et sõnavõtu või lause puhul saaks olla tegemist religioosse retoorikaga, peab sellel mingi tuvastatav funktsioon olema (Jennings, 2016, lk 296-298). Religioosse retoorika erinevad funktsioonid on põhjalikumalt avatud järgmises alapeatükis. Niisiis on kõne analüüsimisel vaja religioossete sõnavõttude tuvastamiseks hinnata, kas ja milliseid religioosseid ressursse kõne kasutab ning seejärel on võimalik selle sisu lahata.

1.1. Religioosse retoorika olemus ja identifitseerimine

Religioosse retoorika ära tundmiseks on erinevate autorite poolt tuvastatud korduvad tunnused, mis üldiselt kehtivad traditsioonide- ja kontekstiüleselt. Käesolevas töös on kasutatud neist kuut induktiivse kodeerimise käigus tuvastatud tunnust:

1. apellatsioonid jumalikule autoriteedile,
2. moraalne absolutism,
3. sotsiaalne grupiloome usu baasil,
4. sakraliseerivate narratiivide kasutamine,
5. rituaalne või valemlik (ingl k *formulaic*) keelekasutus,
6. transtsendentne raamistik.

Need tunnused ei ole ammendavad ega pruugi koos esineda, kuid raamistikuna võimaldavad religioosse retoorika eristamise muust kõnest. Samuti võib mõni nimetatud tunnustest esineda ka sõnavõtus, mis tegelikult ei ole religioosne, mistõttu tuleks seda raamistikku kasutada ainult lausete puhul, milles ka mõni religioosne märksõna esineb.

Üks kesksemaid religioosse retoorika tunnuseid on viide jumalikule autoriteedile — jumalale, ilmutusele või pühakirjale. Sellised apellatsioonid loovad kõneleja väidetele erilise

epistemoloogilise staatuse, kus neid ei esitata arvamuste või poliitiliste eelistustena, vaid tõdedena, mis tulenevad kõrgemast allikast (Maoz ja Henderson, 2020, lk 73-74). Jumalikule autoriteedile viitamine võimaldab kõnelejal vältida argumenteerimise tavapäraseid reegleid, sest väide ei ole enam ratsionaalse vaidluse objekt, vaid kuulub sakraalsesse sfääri, kus vaidlustamine muutub moraalselt problemaatiliseks. Kõnes toimib see legitiimsuse allikana ehk positsioon esitatakse mitte ühe valikuna, vaid moraalse kohustusena (Porter, 2014, lk 9-16). Sellist strateegiat saab kasutada nii teoloogilistes jutlustes kui ka poliitilises kõnes.

Teiseks tunnuseks on moraalne absolutism. Selle puhul religioosne retoorika esitab moraalseid väiteid universaalsete, igaveste ja muutumatutena. Moraalne absolutism ei pruugi alati tugineda otsesele jumalaviitele, kuid kasutab religioonile omast kategoorilist keelt, näiteks „õige” ja „vale”, „püha” ja „rüve”, „valgus” ja „pimedus”. Clifford Geertz (1990, lk 2301-2303) rõhutab, et religioon põimib kindlad moraali hinnangud maailma struktuurse ülesehitusega, mille tulemusel väärtused omandavad kosmilise kaalu. Siin on oluline välja tuua, et sisuliselt tähendab see seda, et moraalne absolutism religioossetes võtmes on lahutamatu antud religiooni metafüüsikast, mis eristab seda sekulaarsetest moraali hinnangutest. Kui poliitiline kõne kasutab sellist keelt, nihkub arutelu kompromisside ja huvide tasandilt eksistentsiaalsele tasandile, kus vastaspool ei ole lihtsalt poliitiline konkurent, vaid moraalne vastand (Mudde ja Kaltwasser, 2017, 11-12, 83). Niisiis on moraalne absolutism eriti oluline populistlikus ja polariseerivas poliitikas, kus religioosne retoorika aitab luua selgeid piire omade ja vaenlaste vahel.

Kolmanda tunnuse ehk sotsiaalse grupiloomingu puhul kasutavad religioossetes sõnavõtetes sageli identiteeti loovat keelt, mis eristab „meid” ja „neid”: „usklikud”, „õiged” (ingl k *righteous*), „valitud rahvas” (ingl k *chosen people*), „kadunud hinged”. Selline keelekasutus loob moraalse kogukonna, kus moraali mõtestatakse mitte üksnes individuaalse, vaid ka kollektiivse kuuluvuse kaudu (Levine, 1979, lk 13). Seega omandavad rühma piirid religioosse tähenduse, mis tugevdab ühtekuuluvust ja muudab seatud sotsiaalsetest normidest kõrvalekaldumise moraalselt rängemaks. Ilmaliku tähendusega sõnavõtetust eristab seda aga just kindlate religioossete märksõnade kasutamine rühma piiride loomisel.

Sakraliseerivate narratiivide puhul kasutab religioosne retoorika sageli lugusid (prohvetitest, pühakutest, esivanematest või rahvuslikest kangelastest) moraalsete eeskujude loomiseks. Need narratiivid toimivad retoorilise tõestusmaterjalina ehk näitavad, milline käitumine on õige, milline vale ja millised tagajärjed kaasnevad jumaliku korra järgimise või eiramisega.

Selliste narratiivide kasutamine on eriti tõhus, sest need ei apelleeri abstraktsetele põhimõtetele, vaid kehastavad moraalseid norme konkreetsetes tegelastes ja sündmustes, andes edasi antavale tõele emotsionaalse kaalu (Roof, 1993, lk 298-299). Sellised lood võivad iseenesest olla ka sekulaarsed, mistõttu sõnavõtu religioosseks kuulutamiseks peaks sõnavõtt sisaldama ka otseselt religioosseid märksõnu, mis annavad sellele sakraalse tähenduse.

Viiendaks tunnuseks on rituaalne või valemlik (kindlatele korduvatele väljendusviisidele toetuv) keelekasutus. Selle puhul iseloomustab religiooset retoorikat sageli rituaalne või liturgiline kõnemaneeer, näiteks kordused, rütm, õnnistused, invokatsioonid, pühaduskeel. Victor Turner (1977, lk 25-26) kirjeldab, kuidas rituaalne keel loob erilise performatiivse ruumi, kus sõnad ei kirjelda reaalsust, vaid loovad seda. Geertz (1990, lk 2321-2322) väidab koguni, et just rituaalide ja pühaks peetud tegevuste kaudu tekibki veendumus religioosete arusaamade tõele vastavuse kohta. Poliitilises kontekstis võib rituaalne keelekasutus anda kõnele sakraalse autoriteedi, isegi kui sisu ei ole otseselt teoloogiline. Selline keelekasutus on levinud näiteks inauguratsioonikõnedes, mälestustseremooniatel ja rahvuslikel tähtpäevadel, kus poliitiline sõnum põimub rituaalse vormiga.

Viimaseks tunnuseks on transtsendentne raamistik (ehk ilmalikus maailmas vahetult kogetavast tasandist kõrgemale ulatuv tähendusraamistik). Selle puhul seob religioosne retoorika sageli konkreetseid sündmusi laiemate kosmiliste narratiividega. See võib tähendada ajaloo tõlgendamist jumaliku plaani osana, poliitiliste sündmuste seostamist „võitlusega hea ja kurja vahel”, rahvusliku projekti raamimist „tõotatud maa” või „lunastuse” kujundite kaudu. Seda illustreerib hästi väljend „ajaloo sakraliseerimine” (ingl k *sacred history*). Selle tulemusel omandavad poliitilised sündmused transtsendentse tähenduse, mis tõstab need tavapoliitika tasandilt kõrgemale (Wasilewski, 2016, lk 114-115). Selline raamistik muudab poliitilised valikud eksistentsiaalseks ja vähendab kompromissivalmidust.

1.2. Religiooni erinevad funktsioonid poliitikas

Üks esimesi autoreid, kes käsitles religiooni kui fundamentaalset poliitikainstrumenti, oli Niccolò Machiavelli (2009). Ühtlasi ei pane ta erilist väärtust religioonile teoloogilise tõe kandjana, vaid poliitikainstrumendina, millest lähtuvalt on tema lähenemises võtmeroll religiooni institutsionaalsel korraldusel (Machiavelli, 2009, lk 53-56). Tema nägemuses oli religioon sisuliselt ainus efektiivne tööriist, mida valitseja saab kasutada kodanikele kestva vapruse, sõjalisuse ja poliitilise energia sisendamiseks ning mis on aluseks vabariikliku

vooruse kujundamisel (Machiavelli, 2009, lk 50-51). Usulised institutsioonid ja ametikohad on seeläbi valitseja efektiivseimad moraali kujundavad ja motiveerivad instrumendid (Machiavelli, 2009, lk 60-61). Seega on Machiavelli käsitluses valitseja jaoks võtmerollis just need.

Samuti 16. sajandil elanud John Calvin leidis, et vastupidiselt Machiavelli lähenemisele, ei ole poliitiline võim ainult inimeste enda asi, vaid osa jumala poolt loodud elukorraldusest. Tema nägemuses on igasugune poliitiline võim jumalalt tulenev, millest lähtuvalt on igasugune tsiviilkohustus tegelikult hoopis religioosne kohustus ning seetõttu peavad ka ühiskonnakorraldus ja seadused põhinema kristlikul teoloogial (McNeill, 1964, lk 78-79). Calvini lähenemine on seega sisuliselt teokraatlik, kuid erineb selle populaarsest ettekujutusest (kus riigijuhid on samal ajal ka usujuhid) ning ühtib paremini vabariikliku teokraatiaga, kus ühiskonnakorraldus tuleneb otse jumalalt (ingl k *government by god*) (McNeill, 1964, lk 82). Seega on tema jaoks religioon oluline just teoloogilise tõe pärast ja see peab olema alus kogu poliitilisele korraldusele.

Samuti Machiavellile vastanduva olulise autorina võib välja tuua Thomas Hobbesi. Oma teoses „Leviaatan” (2024) omistab ta suveräänile (riigijuhile) järgmised religioonist tulenevad õigused-kohustused: 1) religiooni poliitiline juhtimine, 2) avaliku usudoktriini kujundamine ja 3) pühakirja tõlgendamine. Hobbes leidis, et religiooni ja sellele viitavat retoorikat ei saagi poliitikast lahutada ja et poliitiline võim peab seda igal juhul kasutama ühtekuuluvustunde tekitamiseks (Hobbes, 2024, lk 489-495). Selleks tuleb tal kujundada avalik usudoktriin, mis ei tungi inimeste privaatsesse usuellu, kuid on otstarbekas avaliku korra tagamisel (Hobbes, 2024, lk 495-500). Et see päriselt võimalik oleks, peab Hobbesi meelest riigivõim olema ainus autoriteet pühakirja tõlgendamisel ja selle poliitikaga sidumisel (Hobbes, 2024, lk 500-507). Samas on oluline esile tõsta, et Hobbes käsitleb religiooni poliitilist kontrollimist eeskätt rahu tagamise instrumendina (Beiner, 1993, 625-627), millest lähtuvalt on positiivse dogma roll ühiskonnas on tagasihoidlik.

Hobbesile omakorda reaktsioonina pakkus teistsuguse nägemuse John Locke, kes ei näinud religiooni rolli üldse poliitikainstrumendina, kuigi leidis, et legitiimsuse tagamiseks peab poliitiline võim opereerima kooskõlas jumala loodud loomuõigusega (Locke, 2016, lk 156). See tähendab, et valitseja allub nii ilmalikele kui taevalikule võimule (Locke, 2016, lk 181,183). Samas ei ole valitsejal õigus mingit kindlat usku või kirikut kodanikele peale suruda, millest lähtuvalt ideaalis ei peaks valitseja oma töös üldse religiooni instrumendina

kasutama (Locke, 2016, lk 202-207). Samuti peab ta tagama usuvabaduse ning hoiduma riituste ja muude usuliste tegevuste korraldusse sekkumisest (Locke, 2016, lk 222-223). Seega oli Locke'i arvates religiooni näol tegemist millegagi, mis on ilmalikust võimust loomuõiguse piires lahutatud. Sellest lähtuvalt illustreerib Locke antud töö kontekstis lähenemist, milles religioonil (ja sellest tulenevalt ka religioosel retoorikal) puudub poliitiline funktsioon ehk annab alusel selle vähesema või üldse mitte kasutamise tõlgendamiseks.

Tsiviilreligioon (või kodanikureligioon) kui mõiste pärineb Jean-Jacques Rousseau' teosest „Ühiskondlikust lepingust” (2012, lk 122-132) ning viitab teatud dogmaatilistele uskumustele, mis on vajalikud vabariigi püsimajäämiseks. Rousseau eristab positiivseid dogmasid, milleks võib olla näiteks usk järgmisesse ellu ja/või jumalikku ettenägelikkusesse, õiglusesse või ühiskondliku lepingu ja seaduste pühadusse, ning negatiivseid dogmasid, milleks ta pakub välja ebatolerantsuse (Rousseau, 2012, lk 131). Vajadus tsiviilreligiooni järele tuleneb tema hinnangul asjaolust, et usk saab esineda 1) personaalsena, 2) üldisena ja 3) kombineerituna, millest kõigis nägi ta tõsiseid probleeme, kuid millest viimane on eriti problemaatiline, andes inimesele kaks seadusandjat, juhti, kodumaad, omavahel vasturääkivaid kohustusi ja tekitades olukorra, kus ta ei saa olla samal ajal nii pühendunud kodanik kui kristlane (Rousseau, 2012, lk 127). Tsiviilreligioon seab vabariigi loomise üheks aluseks selle, et kõik tunnistavad (ühiskondliku lepinguga) paika pandud dogmasid pühana.

1.3. Religioosse retoorika tüübid

Kõiki eelnevalt kirjeldatud religioosse retoorika esinemise vorme võib esineda poliitilises diskursuses, kuid nad kõik täidavad erinevaid funktsioone. Nagu eelnevalt mainitud, on käesolevas töös religioosne retoorika jaotatud funktsioonipõhiselt neljaks avaldumisvormiks: metaterminoloogiline, institutsionaalne, väärtuspõhine-teoloogiline ja tsiviilreligioosne. Iga nimetatud retoorikavorm põhineb ühe eelnevas peatükis käsitletud autori mõtetel. Käesolevas töös kasutatakse neid tüüpe tänapäevase liberaaldemokraatia uurimiseks, millest tekib tugev kontrast ühiskondadega, milles autorid ise kirjutasid. See on teadlik valik illustratiivse kontrasti loomiseks ja retoorika funktsiooni välja toomiseks. Kuna igal lähenemisel on teistega teatav ühisosa, võib neid olla lihtsalt kõne analüüsides keeruline eristada. Seetõttu pakub nende käsitlemine kontekstis, milles need on maksimaalselt võimendatud, paremat arusaama retoorikatüüpide olemusest ja erinevustest.

Metaterminoloogilist religiooniretoorikat illustreerib hästi Hobbesi lähenemine, milles usuinstitutsiooni enda õpetus ja tõlgendus mängib poliitilises retoorikas minimaalset rolli ning võtmeks on hoopis riigijuhi nii-öelda monopol kõige usuga seonduva üle. Sellest lähtuvalt ei ole kuigi oluline usuliste sõnumite sisu retoorikas, kuivõrd mingi sõnumi olemasolu. Niisiis selle religioosse retoorikavormi tunnuseks on üldised mõisted, nagu „jumal”, „usk”, „religioon”, „Jeesus” ning sõnavõttudes ilma täiendavate institutsionaalsete viideteta, teoloogiliste väärtushinnanguteta või sakraliseerimiseta religioossete mõistete kasutamine.

Institutsionaalset retoorikavormi esindab eelmainitustest kõige paremini Machiavelli lähenemine, milles religioosseid institutsioone kasutatakse poliitikainstrumentidena. Selle lähenemise puhul viitab kõneleja sarnaselt metaterminoloogilisele retoorikale üksikutele institutsioonidele või ametikohtadele ilma nende sõnumite sisusse minemata. Oluline on siin mõista, et antud lähenemisel on uurimisobjektiks poliitik, mitte religioossed institutsioonid ja ametikohad ise. Niisiis võib retoorika seda vormi ära tunda institutsioonide ja ametinimetuste nagu „kirik”, „mošee”, „pastor”, „preester” kohtamisel ja sõnavõttudes usu institutsionaalsele korraldusele viitamisel.

Väärtuspõhine-teoloogiline religioosne retoorika on enim esindatud John Calvini käsitluses. Ta näeb religiooni ning täpsemalt kristlikku teoloogiat poliitilise võimu alusena. Sellest johtuvalt põhineb antud retoorikatüüp moraaliseisukohtadel, pühakirjal, õpetusel ja sõltuvalt denominatsioonist potentsiaalselt ka isiklikel kogemustel. Selle kasutaja püüab status quo't või tulevasi samme õigustada toetudes just neile aspektidele. Selle võib ära tunda, kui kasutatakse oma olemuselt teoloogilist sõnavara, näiteks „kummardama”, „õnnistama”, „kurjus”, „püha”, ja teoloogiliselt laetud lauseid.

Tsiviilreligioosne retoorikavorm on loomulikult kõige paremini esindatud Rousseau' lähenemises. Selle funktsiooniks on iseenesest oma olemuselt sekulaarsete riiklike väärtuste, põhimõtete või institutsioonide sakraliseerimine ning seeläbi nende legitimeerimine. Tsiviilreligioosne tähendus tuleb retoorikale just sekulaarse ja religioosse kokkupuutel ehk defineerivaks faktoriks on kontekst. Tsiviilreligioossusele viitavad märksõnad võivad olla näiteks „püha rahvas (*sacred people*)”, „rahvuslik lepe (*national covenant*)”, „rahvuslik rituaal”, „tõotatud riik”, kuid väga oluline on neid alati vaadata kontekstipõhiselt, milles selliseid termineid kasutatakse.

1.4. Lühülevaade religiooni rollist Eesti ja USA ühiskonnas

Eelnevalt on kirjeldatud, kuidas USA näol on tegemist läänemaailma (Lääne-Euroopa, USA, Kanada, Austraalia, Uus-Meremaa) kõige suurema usklike arvuga riigiga ning Eesti puhul ühe väikseimaga. 2020. aasta seisuga määratleb 64% USA elanikest end kristlaseks ning moslemid, hindud, budistid ning juudid igaüks moodustavad 1-2% riigi ühiskonnast (Pew Research Center, 2025). Sama allika andmeil koosneb Eesti ühiskond 52,6% kristlastest ning ülejäänud usundid on marginaalse esindatusega [kuigi Statistikaameti (2022) andmeil peab mingitki usku omaks vaid ligi 29% inimestest]. Absoluutarvult on 240 miljoni usklikuga USA läänemaailma suurima usklike arvuga riik, samas kui Eesti on ligi 770 tuhande usklikuga Islandi, Malta ja Luksemburgi järel läänemaailma väikseima usklike arvuga riik (Pew Research Center, 2025), mis teeb kahe riigi võrdluse eriti kontrastseks.

Kahe riigi dihhotoomia religioossuse osas tuleb kõige paremini välja, kui vaadata küsitlusi, kus on uuritud, kui paljud inimesed omistavad religioonile olulise rolli oma elus. Selle mõõdiku järgi peab religiooni väga oluliseks vaid 10% Eesti kristlastest ning 68% USA kristlastest (Pew Research Center, 2018). Eesti skoorib protsentuaalselt läänemaailma madalaimana ka iganädalasel jumalateenistusel osalemisega (Pew Research Center, 2017) ning USA kõrgeimana (Pew Research Center, 2018). Seega võib järeldada, et religioon mängib läänemaailmas kõige suuremat rolli just USA ja üht väikseimat Eesti elanike eludes.

Religiooni roll USAs ei ole mitte lihtsalt võimendatud, vaid ka märgatavalt erinev teistest lääneriikidest. Erinevalt enamikest Euroopa riikidest pole USAs kunagi olnud riigikirikut, mille tulemusel on riigi kristlik kogukond jagunenud paljudesse erinevatesse sektidesse. Ebersole (1960, lk 103-106) toob välja, et kuigi riik ja kirik eksisteerivad üksteisest lahus tänu kongressi esimesele põhiseadustäiendusele, — või isegi just sellest põhjustatult — saab poliitilises aktivismis selgelt eristada religioosseid gruppe. See, et poliitik on mingi konkreetse sektii liige, ei mängi erilist rolli, kuid üldiselt mingisse sektii kuulumine mõjutab avalikku arvamust ja poliitilist diskursust märgatavalt. Religiooni võib pidada koguni „peamiseks valimiseelistuse näitajaks Ameerika Ühendriikide ajaloos” — vabariiklased saavad üldiselt enamiku regulaarsete kirikus käijate häälest ja demokraadid enamiku nende häälest, kes kirikus üldse ei käi — ning 20. sajandi teise poole presidendivalimisi vaadates võib näha, et kandidaadil on suurim tõenäosus valituks osutada, kui ta on usklik, räägib oma sellealastest veendumustest, käib kirikus ja kasutab sõnavõttudes jumala, religiooni ja usu

mõisteid (Kilp, 2005, lk 101). Selle põhjal võib eeldada, et religioosel retoorikal on USA poliitikas määrav ning tõenäoliselt ka strateegiline roll.

20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses toimunud valimised jätsid mulje, et USA kristlased avaldavad toetust kandidaadile tema teoloogiliste ja moraalsete tõekspidamiste tõttu. Ometi hääletas 2016. aasta presidendivalimistel valdav enamik evangelikaale (ehk protestantlikke kristlasi, kelle jaoks on eriti oluline piibli autoriteeti, isiklik usuline pöördumine ehk „uuestisünd” ning sageli emotsionaalne ja karismaatiline usukogemus) just Donald Trumpi poolt (Martinez ja Smith, 2016), kellel puudus aktiivne kristlik identiteet (ta ei kuulunud ühegi koguduse liikmeskonda) ning kes demonstreeris korduvalt piibellikku ja teoloogilist kirjaoskamatust (Oppenheimer, 2017). Daniel D. Miller (2023, lk 386-388) näeb põhjusena „kristlikku rahvuslust”, mille järgi ameeriklaste rahvuslik identiteet on lahutamatult seotud nende kristlike juurtega. Kristliku rahvusluse mobiliseerimiseks ei ole niivõrd oluline ise olla pühendunud kristlane, kuivõrd populistlike võtetega esile tõsta kristlikku identiteeti kui rahvusliku kuuluvuse ja jõu alust. Seega, toetudes eelnevas peatükis kirjeldatud retoorikafunktsioonidele, kasutab kõneleja antud juhul väärtuspõhist-teoloogilist retoorikavormi, apelleerides kuulaja eelsoodumusele sellele kõneleja eelistatud viisil reageerida.

Kuni 19. sajandi lõpuni mängis religioon olulist rolli eesti talurahva eludes, kus usule vastandumist ja ususalgamist küll esines, kuid kuna puudus selge kristlusele vastanduv identiteet, ei kujunenud see organisatoorseks (Altnurme, 2013, lk 38). Kui USAs on religioon pigem toetanud rahvuslust ja vastupidi, võib Eesti puhul selgelt näha religiooni allakäiku rahvusliku ärkamisaja mõjuna 19. sajandi teises pooles. Liikumine algas küll kristliku pärandiga kooskõlas, aga 1870. aastail tekkis selle laienemisel luterlusega lõhe, kui viimase konsistooriumid ja pastorid end sellest vastandasid (Altnurme, 2013, lk 40). Siin võib USAga võrreldes ka eristada, et sellest saati on eestlaste jaoks usuvabadus tähendanud pigem vabadust religioonist, mitte vabadust olla religioosne, nagu seda Ühendriikides mõistetakse (Saard, 2014). Nõukogude okupatsioon II maailmasõja järel ja sotsialistliku maailmavaatega vasturääkivuse tõttu suruti religioon avalikust elust välja ning taandati eraasjaks (Altnurme, 2013, lk 47). Konstantse riikliku allasurumise tõttu hakkasid rahvuslus ja kristlik pärand paremini ühte väärtussüsteemi mahtuma, kuid viimane seda pigem kultuurimälu, traditsiooniliste usukommete ja moraalinormide kujul (Altnurme, 2013, lk 55), millena ta ka valdavalt püsima jäi.

Tänapäeval on institutsionaalse religiooni roll eestlaste igapäevaelus marginaalne, kuid esineb erinevat sorti spirituaalsust. Näiteks 1970. aastatel alguse saanud *new age* on ajaga eestlaste seas hulganisti järgijaid kogunud, pakkudes inimestele vaimsust ilma religioonita (Põldsalu, 2017, lk 10). Kuigi neid inimesi, kes end *new age*'i pooldajateks peavad, on tõenäoliselt väga vähe, on selle mõju erinevate spirituaalsete ideede kujul rahva religioossusele olnud suur (Altnurme, 2013, lk 54). Seega antud töö kontekstis ei ole *new age* ise käsitletud religioosse nähtusena, vaid tuuakse välja selle mõju religioonile. Saard (2014) toob ühe eestlasi ühendava tunnusjoonena välja „pragmaatilise tervemõistusliku sekularismi”, mis jätab elus usule väga vähe ruumi. Siiski on teatud määral religioon üle liikunud ka tsiviilreligiooni funktsiooni, mille peamiseks eestvedajaks on luterlik kogukond (Kilp, 2009, lk 71-72), kuid võrreldes USAga ei ole selle roll märkimisväärne.

Kirjeldatud tendentse võib nimetada ka „postkristluse” tunnusteks. Mõistega postkristlus kirjeldatakse tavaliselt ühiskonda, milles moodustasid kristlased kunagi selge enamuse, on nüüd vaid vähemus ning kristlikud institutsioonid on kaotanud oma senised ühiskondlikud ja kultuurilised funktsioonid (Hošek, Remmel, Riistan, 2019, lk 31). Autorid toovad seejuures olulise aspektina välja, et kristlus küll on ühiskonnas olemas, kuid rõhutatakse eelkõige selle „ilmalikke” või „kultuurilisi” aspekte. Samuel H. Miller (1960, lk 265-268) kirjeldab postkristlikku inimest järgmiste tunnustega: 1) kristlik usk ei oma enam rolli elu erinevate aspektide tõlgendamisel; 2) tal on ühetasemeline väärtussüsteem (vastandudes kristlusele, milles kõik maised väärtused on allutatud taevalikele) ja 3) tema isiksus on eksternaliseeritud ehk tuleneb teda ümbritsevast ühiskonnast. Miller esitab selle küll pigem filosoofilise kriitikana ja hoiatusena kristluse hülgamisele, kuid annab postkristlusest siiski adekvaatse ülevaate. Praktikas peaks see väljenduma religiooni ja sellest tulenevalt ka religioosse retoorika poliitikast eemal püsimisena, ühtides eelkirjeldatud John Locke'i nägemusega (kuigi Locke nägi ühiskonnakorralduse alusena siiski jumalalt saadud loomuõigust).

Teine väga levinud religioosse retoorika esinemisvorm USA poliitikas on esimeses alapeatükis kirjeldatud tsiviilreligioon. Selle aluseks on poliitiline kultuur, mille järgi riigiinstitutsioonid, asutavad dokumendid ja presidendi rituaalsed sõnavõtted moodustavad nii-öelda „püha korra”, millest tuleneb poliitilise võimu moraalne legitiimsus (Bellah, 2005, lk 41-42). Bellah toob välja, kuidas presidendid George Washingtonist (1789-1797) John F. Kennedy (1961-1963) ja Lyndon B. Johnsonini (1963-1969) on kasutanud oma kõnedes

viiteid jumalale, taevalikule ettenägelikkusele ja (USA) rahva erilisusele poliitiliste otsuste raamistamiseks (lk 43-46). Seejuures on oluline mainida, et kuigi tsiviilreligiooni kasutamine retoorikas võib olla üsna sarnane kristlikule rahvuslusele, on eristavaks nüansiks asjaolu, et viimane üritab kristlikku teoloogiat siduda rahvuslike sõnumitega, olles oma olemuselt pigem väärtuspõhine-teoloogiline retoorikavorm.

Loodud teoreetilise raamistiku ja kahe riigi kontekstikirjelduse põhjal on võimalik sõnastada mõned analüütilised ootused. On oodata, et USAs on domineerivateks religioosse retoorika tüübiks väärtuspõhine-teoloogiline, prominentsel kohal on tsiviilreligioosne ja oma rolli mängivad ka metaterminoloogiline ja institutsionaalne retoorika. Samuti esineb religioosset retoorikat oodatavasti vabariiklaste kõnes oluliselt rohkem kui demokraatide omas. Eesti puhul tervikuna esineb religioosset retoorikat oodatavasti väga vähe, ühtides enim Locke'i lähenemisega.

2. Metodoloogia

Uurimus on läbi viidud nii kvantitatiivset kui kvalitatiivset analüüsi kasutades. Kvantitatiivse analüüsi aluseks on eelnevalt lahti kirjutatud retoorikatüübid: metaterminoloogiline, institutsionaalne ja väärtuspõhine-teoloogiline. Kõrvale on jäetud tsiviilreligioosne retoorikatüüp, mis on kasutusel ainult kvalitatiivsel analüüsil, kuna „tsiviilreligiooset märksõna” kui sellist iseenesest ei eksisteeri, vaid see on kontekstipõhine ja tuvastatav vaid kvalitatiivse lähenemisega. Nende kolme kategooria vahel on jaotatud järgmised märksõnad:

ingliseelsetes tekstides:

- metaterminoloogiline: *christ, faith, god, jesus, lord, messiah, religio, salvation, savior, trinity;*
- institutsionaalne: *apostle, bapti, bethlehem, bishop, cathedral, catholic, church, clergy, crucifix, disciple, ecumenical, episcopal, evangel, hymn, imam, jesuit, last supper, lutheran, methodis, minister, missionary, nun, pastor, pope, preach, presbyterian, priest, protestant, rabbi, sacrament, saint sermon;*
- väärtuspõhine-teoloogiline: *bible, bless, commandment, easter, gospel, hallelujah, holy, pentecost, resurrection, testament, worship;*

eestikeelsetes tekstides:

- metaterminoloogiline: islam, issand, jeesus, jumal, kristl, kristus, luterl, moslem, religioo, saatan, usund
- institutsionaalne: apost, autokefaa, evange, heree, iguumen, imaam, kaanon, kanoonili, katedraal, kirik, kloost, kogudus, luterl, metropolii, mošee, nunn, oikumeen, patriarh, pastor, piiskop, preest, tomos, vaimulik, vikaar, vikariaat, õigeus
- väärtuspõhine-teoloogiline: dogma, džihaad, kummarda, kultus, kurja, kurjus, palveta, piibel, piibli, püha.

Inglisekeelsed märksõnad on esialgu üks-ühele üle võetud varasema (religiooset retoorikat USA poliitilises diskursuses palju suuremas mahus uurinud) uuringu kristlike sõnade hulgast (Coskun, 2024, lk 39). Neid on täiendatud induktiivselt mõlema USA kandidaadi ühe uuritava kampaaniakõne täies mahus läbi töötamisel tuvastatud märksõnadega. Eestikeelsed

märksõnad on täies mahus tuletatud ühe kampaaniakõne ja ühe eelnõu lugemise täiemahulisest käitsi läbi töötamisest. Samuti on mõlema keele puhul uuringuks kasutatavate sõnade puhul arvesse võetud nende erinevaid esinemisvorme. Näiteks ingliskeelselt võib esineda sõltuvalt kontekstist näiteks nii „baptise”, „baptism” kui „baptist”, mistõttu on kasutatud lühendatud versiooni „bapti”. Eestikeelsete märksõnade puhul on sama tehtud näiteks vormidega „evangeelium”, „evangeelne”, „evangelist”, mistõttu on uuringus kasutatud lühendatud vormi „evange”. Eesti keele eripärasusest tulenevalt on aga mõned märksõnad niimoodi lühendamatud, millest mööda pääsemiseks on eraldi käsitletud näiteks vorme „piibel” ja „piibli”.

Täiesti kõrvale on jäetud vormid -usk/usu-, mis on liiga eristamatud muudest sõnadest ning nõuaks ka eraldi väga mahukat kvalitatiivset analüüsi, kuna erinevalt inglise keelest (*faith* ja *believe*) ei ole eesti keeles eraldi sõna religioosset päritolu usule. Samas on analüüsi jäetud märksõnad nagu „püha” ja ingliskeelsete sõnade puhul näiteks „*minister*”, mis võivad esineda teiste mittereligioossete sõnade tüvena, kuid mida esineb piisavalt vähe, et kvalitatiivse analüüsi käigus analüüsi mittepuutuvad sõnad välja filtreerida.

Analüüsi teostamisel sisestati nimetatud tarkvarasse märksõnad viisil, et tulemustes kajastuvad ka nende esinemised osana pikemast sõnast (nt sõna „piibel” võis esineda ka vormina „piibellik”). Analüüsi teostati järgnevalt. Kõigepealt sisestati tarkvarasse vaatluse all olev tekst. Seejärel eristati (parlamendidebattide puhul) tekst kõneleja alusel eraldi lõikudeks, eemaldades istungi juhataja. Edasi jagati kõik tekstis esinenud kõnelejad erakonna baasil gruppideks. Lõpuks kasutati tarkvara iga grupi kasutatud sõnade koguarvu ja iga religioosse märksõna esinemissageduse kokku lugemiseks. Saadud andmete põhjal on järgnevas peatükis välja toodud RKI nii kõneleja, erakonna kui võrreldava juhtumi peale kokku (näiteks Eesti riigikogu peale kokku). RKI on arvutatud saja sõna kohta ning seda järgmise valemiga: $100 \times \text{religioossete märksõnade arv} \div \text{sõnade arv kokku}$. Samuti on välja toodud eri retoorikatüüpide osakaal nii juhtumi osade kui juhtumi peale kokku.

Kvalitatiivse analüüsi aluseks olid samad retoorikatüüpe märgistavad kategooriad, kuid tsiviilreligioosse retoorikatüübi lisandumisega. Analüüs koosnes religioosset retoorikat sisaldavate lausete läbi töötamisest, kindlasse kategooriasse jagamisest ja sisu mõistmisest. Selleks märgistati igas tekstis kõik laused, mis sisaldasid vähemalt üht kvantitatiivses analüüsis kasutatud märksõna. Seejärel uuriti neid lauseid, kasutades eelmise peatüki esimeses alapeatükis loodud raamistikku religioosse retoorika identifitseerimiseks.

Kategooriad kujunesid induktiivselt samade andmete baasil, mille põhjal religioosete märksõnade loetelu loodi. Religioosse retoorika esinemine tähendas vähemalt ühe tunnuse esinemist analüüsitavas lauses. Edasi jaotati laused, milles seda retoorikat tuvastati, retoorikatüüpide järgi gruppidesse (vt Lisa 2). Lõpuks vaadati igat gruppi eraldi ja toodi välja läbivad ideed ja mõtted. Sarnaselt kvantitatiivsele analüüsile on ka siin välja arvutatud retoorikatüüpide osakaal ehk kui tervikuks on kõik religioosset retoorikat sisaldavad laused, siis see osakaal näitab, mitu protsenti neist lausetest antud retoorikatüüp moodustas. Samuti on see osakaal sarnaselt märksõnadega arvutatud juhtumi peale kokku.

Kuigi atud töö valim on koostatud religioosse retoorika oodatavat esinemist ja omavahel võrreldatavust omavahel maksimaalselt balansseerides, tuleb seda siiski uurimuse tulemusi tõlgendades arvesse võtta. Näiteks Kirikute ja koguduste eelnõu arutelu sisu oli üsna ainulaadne ja tugevalt mõjutatud 2022. aasta veebruari sündmustest. Samuti on valimi loomisel maksimaalselt võrdsustatud erakondade sõnade koguarvu, kuid sellele vaatamata kujunes nii formaadist kui erakondade enda tegevuse tulemusel mõnel juhtumil sõnade arv märgatavalt suuremaks. Tekkivat olukorda on leevendatud küll kvantitatiivses analüüsis RKI kasutamisega, kuid märksõna tiheduse sõltuvust kogu teksti pikkusest see siiski ei eemalda.

3. Analüüs

Järgnevalt on esitatud läbi viidud analüüsi tulemused, alustades 2024. aasta USA presidendivalimiste kampaaniakõnedes, seejärel on ette võetud Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõneda, USA esindajatekojas peetud arutelud ja viimaks Eesti riigikogus peetud arutelud. Järgnevalt kirjeldatud analüüs on esitatud ka ülevaatlike tabelitena (vt Lisa 3).

3.1. USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõned

USA presidendikandidaatide kampaanikõnedes oli vabariiklaste kandidaadi Donald Trumpi RKI üle nelja korra kõrgem demokraatide kandidaadi Kamala Harrise omast (vt Tabel 1). Mõlema kõneleja märksõnakasutuses domineeris metaterminoloogiline retoorikatüüp, kuid Harrise puhul olid institutsionaalsed ja väärtuspõhised-teoloogilised märksõnad peaaegu võrdse osakaaluga, samas kui Trumpil oli selgelt suurem osakaal metaterminoloogilistel ja institutsionaalsetel märksõnadel. Religioosse sisuga laused osutusid kahe kõneleja peale kokku kõige suuremal määral institutsionaalseks (vt Tabel 2).

Kvalitatiivse ehk lausepõhise poole pealt oli Harrise kõnes domineeriv religioosse retoorika vorm tsiviilreligioosne, moodustades poole kogu religioosse sisuga lausetest, seejärel institutsionaalne ja metaterminoloogiline ning väärtuspõhist-teoloogilist ei esinenud üldse. Tsiviilreligioosne retoorika koosnes sisuliselt täies ulatuses loosungite „*God bless you!*” ja „*God bless America!*” erinevatest vormidest, näiteks:

„God bless you and God bless the United States of America.” (Kampaaniakõne, 2024)

Institutsionaalse puhul oli rõhk religioossetel ametikohtadel, millede tähtsust rõhutati nii kõneleja enda kui kuulajaskonna eludes, näiteks:

„If she chooses, she will talk with her priest, her pastor, her rabbi, her imam, but not the government telling her what to do.” (Kampaaniakõne, 2024)

Metaterminoloogiline retoorika seisnes märksõna „usk” (*faith*) mainimises koos teiste kõneleja jaoks oluliste nähtustega:

„And I was blessed growing up to have family by blood and to have family by love who instilled in me the values of community, of compassion, and faith.”
(Kampaaniakõne, 2024)

Trumpi kõnes oli enim esinev religioosse retoorika vorm institutsionaalne, seejärel väärtuspõhine-teoloogiline, metaterminoloogiline ja tsiviilreligioosne. Institutsionaalne retoorika koosnes peaaesjalikult kõneleja isikliku seose usuinstitutsioonidega rõhutamisest, nende institutsioonide ametikohtade olulisuse välja toomisest ning erinevate denominatsioonide huvide ühildamisest kõneleja omadega, näiteks:

„...we have a team of pastors, ministers, and even rabbis, [...] they like what I’ve done for Israel.” (Kampaaniakõne, 2024)

Väärtuspõhine-teoloogiline retoorika koosnes religioosset grupiloomest, kõneleja isiklikke religioossetest kogemustest, enda elu religioossete narratiividega sidumisest ja kristlikule õpetusele viitamisest väärtushinnangute põhjendamisel, näiteks:

„So, I’m here tonight to deliver a simple message to Christians across America, it’s time to stand up and save your country.” (Kampaaniakõne, 2024)

Metaterminoloogilise puhul oli peamine rõhk panusel, mille kõneleja enda hinnangul oli religiooni õitsengule riigis andnud. Seda esitati kontrastina vastase tegutsemisele ning rõhutati usu olulisust üldisemalt, näiteks:

„Christians will not be safe with Kamala Harris as president of the United States.” (Kampaaniakõne, 2024)

Tsiviilreligioon esines USA riigi „hinge” sidumisena usu ja jumalaga. Esines ka viiteid sellele, et jumal on valinud kõneleja riigi uuesti võimsaks tegema.

„Americans of faith are the soul of our country, right?” (Kampaaniakõne, 2024)

3.2. Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõned

2023. aasta Eesti riigikogu valimiste kampaaniakõnedes esines religioosset retoorikat võrreldes teiste uuritavate objektidega väga vähe. Enim esines seda EKRE puhul, kus see jagunes võrdselt metaterminoloogilise ja väärtuspõhise-teoloogilise retoorikatüübi vahel (vt

Tabel 3). EKREle järgnesid Sotsiaaldemokraatlik Erakond ja Reformierakond, mille religioosse märksõna kasutus oli täies ulatus metaterminoloogiline. Ülejäänud erakondade kampaaniakõnedes religioosseid märksõnu ei esinenud. Kampaaniakõnede kui terviku peale jagunesid märksõnad 2/3 metaterminoloogiliseks ja 1/3 väärtuspõhiseks-teoloogiliseks.

Religiooset retoorikat sisaldavad laused jagunesid EKRE puhul täies ulatuses väärtuspõhiseks-teoloogiliseks (vt Tabel 4). See ilmnes vastaste ja enese vastasseisu kujutamises piibelliku valguse-pimeduse heitlusena ja teine enese metafooriliselt ristikandjatena kujutamisenä ning vastaste poliitikatele vastu seismise „püha kohustuseks” nimetamisena, näiteks:

„Meie asi – meie ülesanne, lausa püha kohus – on olla vastupanu keskus sellele õdvastavale ja inimvihkajalikule poliitikale.” (Kõne EKRE kongressil, 2023)

Sotsiaaldemokraatliku Erakonna religioosse sisuga laused liigitusid täies ulatuses tsiviilreligioosseks, millega kõrvutati „usku oma riiki” rünnaku all oleva objektiga:

„Lootusetus ja ebaõiglase kohtlemise tunne murendab usku oma riiki ja annab äärmuslastele ettekäände lõhkuda demokraatiat ning kärpida inimeste põhiõiguseid ja vabadusi.” (Kõne Sotsiaaldemokraatliku erakonna üldkogul, 2023)

Reformierakonna selline retoorikakasutus oli täies ulatuses metaterminoloogiline, kui mõistet „püha” kasutati sarkastiliselt vastase negatiivsesse valgusesse jätmiseks:

„Ja ometigi oleme 30 aastat hiljem olukorras, kus isa Mart moodustab riigikogus toetusrühma Euroopa Liidust lahkumiseks [...] ja Püha Varro arvates pole vahet, mis lipp Pika Hermannini tornis lehvib.” (Kõne Reformierakonna üldkogul, 2023)

Religiooset retoorikat sisaldavate lausete baasil jagunesid kampaaniakõned tervikuna 60% väärtuspõhiseks-teoloogiliseks, 20% metaterminoloogiliseks ja 20% tsiviilreligioosseks.

3.3. USA esindajatekoja arutelud

Uurimise all olnud esindajatekoja debattidel oli Vabariikliku Partei RKI ligi neli korda kõrgem Demokraatliku Partei RKI-st (vt Tabel 5), kuid samade erakondade kampaaniakõnede RKI-st madalam. Märksõnakasutuses domineeris mõlemal erakonnal metaterminoloogiline

retoorikatüüp, kuigi demokraatidel oli selle osakaal oluliselt suurem. Vabariiklastel esines selle asemel institutsionaalseid ja väärtuspõhiseid-teoloogilisi märksõnu tihedamalt. Kogu esindajatekoja peale kokku domineeris metaterminoloogiline märksõnakasutus. Lausete sisulises arvestuses oli suurima osakaaluga hoopis väärtuspõhine-teoloogiline retoorika, millest vaid natuke vähem esines institutsionaalset ja metaterminoloogilist retoorikat (vt Tabel 6).

Religioosse sisuga laused jagunesid demokraatidel kõige suuremal määral metaterminoloogiliseks, millele järgnes väärtuspõhine-teoloogiline ning lõpuks võrdse osakaaluga institutsionaalne ja tsiviilreligioosne. Metaterminoloogiline koosnes sisuliselt täies ulatuses vabariiklaste negatiivsesse valgusesse jätmisest. Seda usuvabaduse rõhutamise näol, mille vastased kõnelejate silmis vabariiklased olid, surudes ühiskonnale peale oma personaalseid uskumusi. Näiteks Nancy Pelosi tsitaat:

„Republicans supposedly once stood for these values, but today, they are seeking to restrict where you can go and who you can see and to stand between you, your family, your doctor, and your God in making intimate health decisions.”
(Esindajatekoda, 2022)

Väärtuspõhise-teoloogilise puhul kasutati jumala mõistet ja tema väidetavat toetust kõneleja pooldatud poliitikatele. Näiteks Jan Schakowsky tsitaat:

„What happens to the woman who is happily pregnant and who may be going to visit her family in Illinois, where, thank God, abortion is still legal?”
(Esindajatekoda, 2022)

Institutsionaalne esines kirikute ja muude religioossete institutsioonide kritiseerimises nende abordivastasuse tõttu Sheila Jackson Lee poolt:

„Churches, non-profits, and private companies have all stepped up to the plate to support women carrying unwanted pregnancies whether it be through financial contributions, transportation assistance, housing options, or access to abortion drugs.” (Esindajatekoda, 2022)

Tsiviilreligioosne retoorikaga tsiteeriti fraasi „In God We Trust” ja seoti seda usuvabaduse austamise vajadusega. Näiteks Sheila Jackson Lee tsitaat:

„I stand in front of ``In God We Trust," and I tell my friend from Louisiana that the Constitution says that we have a right to freedom of religion.”
(Esindajatekoda, 2022)

Vabariiklaste puhul jaotusid religioosse sisuga laused peamiselt institutsionaalse ja väärtuspõhise-teoloogilise tüübi vahel võrdselt, metaterminoloogilist ja tsiviilreligiooset esines vähem. Institutsionaalne retoorika sisaldas kirikute ja teiste religioosete institutsioonide kujutamist vägivallaohvritena. Toodi välja mitmeid juhtumeid, kus kirikute ümber on vandaalitsevad ja religiooset kogukonda taga kiusatud. Seejuures kujutati kirikukogukonda ühiskonna moraalse standardi esindajana. Näiteks Mike Johnsoni tsitaat:

„...I could not list all of them and all of the vandalism and the destruction and the Molotov cocktails and the hatred that is spraypainted on the sides of these facilities that are funded, by the way, by churches and nonprofits and individuals who care about the sanctity of every single human life in America.”
(Esindajatekoda, 2022)

Väärtuspõhine-teoloogiline retoorikavorm esines vastaste vaadete kahtluse alla panemisena, kui viidati kristlikule teoloogiale oma argumentide toetamiseks. Kinnitati, et abordi legaliseerimine ei ole jumala soovidega kooskõlas (vastandudes demokraatide argumentatsioonile, et on küll), ja korduvalt viidati ka jumala antud võõrandamatutele õigustele, millest üks olevat õigus elule. Näiteks Russ Fulcheri tsitaat:

„I believe life is the very character of God, that, indeed, we all have inalienable rights, the most important of which is the right to live.” (Esindajatekoda, 2022)

Metaterminoloogilise retoorika sisuks oli ühiskonna jaotamine usklikeks ja mitteusklikeks, millest viimast kujutati ebaseadusliku käitumise allikana. Toodi välja eraomandi ümber vandaalitsemist oma maailmavaate edendamise eesmärgil. Lisaks mainiti, et demokraadid ei omista religiooni puudutavatele moraali- ja väärtusküsimustele piisavat kaalu. Näiteks Mike Johnsoni tsitaat:

„Did conservatives — those who adhere to the Judeo-Christian heritage of the country, Evangelicals, and Catholics — did anybody vandalize businesses to promote their own viewpoints?” (Esindajatekoda, 2022)

Viimaks esines tsiviilreligioosne retoorika fraasidena „*God bless America!*” ja „*Life, liberty and the pursuit of Happiness*”, mida esitati sakraliseeritud kujul ja seoti abordi küsimusega. Näiteks Cathy McMorris Rodgersi tsitaat:

„*We are a Nation founded on the inalienable, God-given rights to life, liberty, and the pursuit of happiness.*” (Esindajatekoda, 2022)

3.4. Eesti riigikogu arutelud

Eesti riigikogus peetud arutelude tulemusel kujunes erakondade RKI kahanevalt järgnevalt: Eesti 200, Sotisaaldemokraatlik Erakond, Keskerakond, Isamaa Erakond, EKRE ja Reformierakond (vt Tabel 7). Riigikogu kui terviku religioosse märksõna kasutus jagunes valdavalt institutsionaalseks ning metaterminoloogilise ja väärtuspõhiseid-teoloogilise märksõnu esines oluliselt vähem. Lausete hulgas oli suurim osakaal väärtuspõhisel-teoloogilisel retoorikal, millele järgnesid institutsionaalne, metaterminoloogiline ja tsiviilreligioosne (vt Tabel 8).

Erakond Eesti 200 kasutatud märksõnad olid peaaegu täies ulatuses institutsionaalsed, väärtuspõhiseid-teoloogilise ja metaterminoloogilise esines märgatavalt vähem. Lausetest seevastu jagunes umbes pool institutsionaalseks, kolmandik väärtuspõhiseks-teoloogiliseks ning ülejäänud võrdselt metaterminoloogiliseks ja tsiviilreligioosseks. Metaterminoloogilistes lausetes püüti eristada usku jumalasse ja seotust mingi konkreetse usuga ning näidata, et Moskva kirikul see side igasuguse jumalaga puudub. Näiteks Peeter Tali tsitaat:

„Jumalat nendes [Moskva patriarhaadi] tegudes ei ole, pole mõtet otsida ka.
(Riigikogu stenogramm, 2025)

Institutsionaalse sisuga lausetes langes põhirõhk (Moskva patriarhaadi) kiriku ja selle juhtide poliitiliste tööriistadena kujutamisele. Korduvalt toodi esile asjaolu, et see kirik näeb end olevat pühas sõjas Ukraina ja teiste lääneriikide vastu. Tõstatati ka palvetamise ja kummardamise teema, milles väideti, et mõlemad tegevused peaks olema suunatud jumala, mitte patriarhi poole, millest lähtuvalt väideti, et antud kirikusse kuuluvad Eestis elavad inimesed ei peaks patriarhile alluma. Näiteks Peeter Tali tsitaat:

„Moskva kirikus ei kummandata Jumalat, vaid ikka eelkõige Kremli imperialistlikke Suur-Vene ambitsioone.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Väärtuspõhise-teoloogilise kõnega kasutati kristlikku teoloogiat või sellele viitamist, et Moskva patriarhi hukka mõista. Näiteks toodi välja, et tema tegevuses ei ole võimalik jumalalähedust leida ja et patriarhi töö oma kirikuga on „jumalavallatu”. Teiseks kasutati abielu pühaks pidavaid väärtushinnanguid irooniliselt. Illustreerimiseks Peeter Tali tsitaat:

„Nunnade kasutamine müntidena geopoliitilisel pokkerilaua on ikkagi täitsa jumalavallatu.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Tsiviilreligioosne retoorika esines rõhutamisel, et Eesti Vabariigis ei ole abielu pühas staatuses. Seejuures kasutati ajaloo kirjeldamisel keelt, mis jättis abielu mitte pühaks pidamise põhimõtte omakorda nii-öelda pühasse valgusse. Näiteks Liisa-Ly Pakosta tsitaat:

„Tuletagem meelde, siis ikkagi leppisid meie eelkäijad siinsamas saalis kokku senine abielu pühadus ära muuta, põhimõtteliselt ja ilmalikult, võrdõiguslikuks.” (Riigikogu stenogramm, 2023)

Sotsiaaldemokraatliku erakonna kasutatud märksõnade hulgas domineerisid institutsionaalsed; metaterminoloogilised ja väärtuspõhised-teoloogilised moodustasid vaid marginaalse osa. Lausete hulgas oli suurim osakaal samuti institutsionaalsetel, kuid teistel retoorikatüüpidel suurem osakaal kui märksõnade puhul. Metaterminoloogilistes lausetes käsitleti religiooni kui individuaalset ja vaba valikut. Rõhutati, et inimestel peab olema õigus oma usule ning valikule, kuidas luuakse side jumala või pühaga. Samuti viidati religioossete mõistete (nt „püha sõda” ja „saatan”) kasutamisele (Moskva patriarhaadi poolt) poliitilise propaganda vahendina, mida esitati kriitilises võtmes. Üritati on näidata, et religiooni ei tohiks kasutada vaenulike ideoloogiate õigustamiseks. Näiteks Jaak Aabi tsitaat:

„Selles kontekstis püsib suur oht ka nende inimeste mõjutamiseks, kes tõesti järgivad oma usku, oma traditsioone, aga kelle kirikupea teeb selliseid avaldusi ja kutsub üles tegelikult vaenulikule tegevusele.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Institutsionaalsel tasandil keskenduti kiriku struktuurile ja autoriteedile. Arutleti selle üle, milline on usklike suhe kirikujuhtidega ning nimetati Moskva õpetust hereesiaks, mistõttu leiti, et Eestis elavatel antud kiriku liikmetel on õigus end sellest distantseerida. Samuti käsitleti katoliku kiriku õpetust homoseksuaalse abielu suhtes, millega üritati kirikut jätta

negatiivsesse valgusesse. Mõlema teema puhul rõhutati, et institutsioon ei tohiks omada kontrolli inimeste usu üle ega suunata seda kahjulikus suunas. Näiteks Andre Hanimäe tsitaat:

„...katkestada tuleks selle eelnõu puhul ainult side institutsiooniga, ükskõik millisest usundist me räägime, kui see kasutab oma mõjuvõimu mitte heaks, vaid kurjaks.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Väärtuspõhistes ja teoloogilistes väidetes eristati selgelt religiooni õpetust ja selle võimalikku väärkasutust. Väideti, et kuulekus Moskva patriarhaadile ei vasta kristlikule õpetusele ning toodi näiteid sellest, mida patriarhaadi juht on läänemaailma ja sealhulgas Eesti kohta öelnud, näiteks seda satanistlikuks nimetanud. Illustreerimiseks Lauri Läänemetsa tsitaat:

„Oleme aidanud otsida ja pakkuda võimalusi, kuidas siinsed Vene õigeusu kogudused saaksid end vabastada radikaliseerunud ja läänevastase Moskva patriarhaadi ja selle kõrgeima usujuhi ikkest, et Eesti elanikud ei peaks palvetama ja kummardama usujuhi poole, kes muuhulgas ka meie maad, riiki ja inimesi näeb mingisuguse ajaloolise arusaamatusena, mis tuleks püha sõjaga tagasi võtta.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Teiseks püüti tõestada riigivõimu ja kiriku lahusust, toetudes kristlikule õpetusele, näiteks evangeeliumit tsiteerides (Matteuse 22:21/Markuse 12:17/Luuka 20:25) ja kinnitades, et see värsstõestab kristlaste jaoks väite tõesust. Sellega püüti näidata, et kristlik traditsioon ei ole tingimata ühegi kindla institutsiooni õpetusega seotud ja on viimasest olulisem. Näiteks Andre Hanimäe tsitaat:

„Nii jumalasõna kui ka seaduseraamat ütleb, et ilmalik ja vaimulik võim on lahus.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Tsiviilreligioosne retoorika esines religioosse keele riigi ja rahvuse küsimustega sidumisena. Rõhutati, et riigi suveräänsus ja rahva identiteet on esmatähtsad ning et ühtegi sellega vastuolus olevat jumalat ei tohiks kummardada. Rõhutati, et ka Eestis tegutsevad usuorganisatsioonid peaksid seda vaadet austama. Näiteks Lauri Läänemetsa tsitaat:

„Aga ma arvan, et me ei peaks ühtegi võõrast jumalat kummardama nii palju, et me minetame selle, kes me oleme, ja unustame selle vande, mis me siin kas valitsuse või parlamendi liikmena oleme andud.” (Riigikogu stenogramm, 2025)

Keskerakonna kasutatud märksõnade hulgas domineerisid selgelt institutsionaalsed; metaterminoloogilised ja väärtuspõhised-teoloogilised moodustasid marginaalse osa. Laused jagunesid samuti suurimal määral institutsionaalseks, millele järgnesid metaterminoloogilised, väärtuspõhised-teoloogilised ja tsiviilreligioosseid ei esinenud üldse. Metaterminoloogilistes lausetes keskenduti usule kui individuaalsele veendumusele. Esitatati korduvalt küsimus selle kohta, kas poliitikud ise usuvad jumalasse, ning heideti vastaspoolele ette, et nad väidetavalt tõelistele usklikele võõraid patte omistavad. Rõhutati, et ametis olevale valitsusele ei meeldi kristlased ega Kristus ise. Institutsionaalses plaanis kirjeldati erinevaid kristlikke traditsioone ja organisatsioone ning nende rolli Eesti ajaloos. Rõhutati, et (eelkõige luterlik) kirik ja usuliikumised on olnud olulised eesti rahvusliku identiteedi kujunemisel. Näiteks Jaanus Karilaid tsitaat:

„Vennastekogudus on oma eksistentsi jooksul teinud väga palju head, et Eesti rahvas saaks üleüldse rahvuseks.” (Riigikogu stenogramm, 2023)

Kõneleja püüdis näidata, et religioossed institutsioonid on ühiskonnas väärtuslikud ja neid ei tohiks kergekäeliselt seadust muutes ümber kujundada. Väärtuspõhistes-teoloogilistes väidetes kasutati religioosseid väljendeid moraalsete hinnangute andmiseks. Näiteks kasutas Aleksei Jevgrafov järgmist tsitaati:

„Kui teie sõnade kohaselt nunnad kujutavad endast ohtu Eesti riigile, siis ma tuletan meelde lauset, mis kõlab nii: "Kui Issand karistab, võtab ta mõistuse ära."”
(Riigikogu stenogramm, 2025)

Selle ja teiste näidetega püüti näidata, et religioosne elu ei kujuta endast ohtu ning et selle vastu suunatud kriitika oli põhjendamatu.

Isamaa Erakonna kasutatud märksõnad osutusid valdavalt institutsionaalseks, metaterminoloogilisi ja väärtuspõhiseid-teoloogilisi esines oluliselt vähem. Religioosse sisuga lausetest moodustasid aga suurima osa väärtuspõhised-teoloogilised, millele järgnesid metaterminoloogilised, institutsionaalsed ja tsiviilreligioossed. Metaterminoloogilistes lausetes käsitleti usku kui isiklikku ja sügavalt tunnetuslikku valdkonda. Rõhutati, et religioon ei ole pelgalt institutsionaalne nähtus, vaid seotud inimeste identiteedi ja veendumustega. Samuti toodi esile, et teatud poliitilised otsused (nt abieluvõrdsus) võivad minna vastuollu usuliste arusaamadega. Usklikke esitleti niimoodi kui eraldi huvidega gruppi, kelle seisukohtadega tuleks arvestada. Institutsionaalsel tasandil viidatati kirikule kui õpetuslikule

autoriteedile. Väideti, et igasugune usu kasutamine laiemaks vägivallaks (antud juhul teise riigi suhtes) ei ole kooskõlas kirikliku õpetusega. Samas toodi välja nende institutsioonide õigust ise oma moraaliõpetust kujundada, mida käsitletud eelnõu (perekonnaseaduse muutmiseks) rikkuda ähvardab. Väärtuspõhistes ja teoloogilistes väidetes kasutati religiooset keelt moraalse hinnangu andmiseks ühiskondlikele muutustele. Näiteks abielu kirjeldati pühana ning selle muutmist nähakse ohuna ühiskondlikule korrale. Seda vaatamata asjaolule, et kristlikele väärtustele omistati pigem kultuuri kujundaja roll Eesti ühiskonna ajaloos. Sellega väideti, et ka nüüdseks suuresti sekulaarses ühiskonnas on hulganisti neid, kes elavad kristliku moraali järgi. Näiteks Mart Maastiku tsitaat:

„...meie ei istu siin mitte seepärast, et me vihkame kedagi, vaid me tahame, et abielu jääks pühaks mehe ja naise vaheliseks liiduks ja perekond on ema, isa ja lapsed.” (Riigikogu stenogramm, 2023)

Tsiviilreligioosset plaanis väljendus religioosne retoorika otseses seoses rahvusliku identiteediga, pöördumisena jumala poole palvega Eestit hoida.

EKRE puhul esines selgelt enim institutsionaalseid märksõnu, kuid lausete sisulises jaotuses oli selgelt suurim osakaal väärtuspõhisel-teoloogilisel retoorikal. Nii märksõnade kui lausete puhul mängis metaterminoloogiline kõne oluliselt väiksemat rolli ning tsiviilreligioosset retoorikal oli lausetes marginaalne osa. Metaterminoloogilistes lausetes käsitleti religiooni tsivilisatsioonilises raamistikus. Rõhutati Euroopa kristlikku pärandit ning väljendati oma muret selle kadumise kohta, kui vastaspool peaks oma tahtmise saama. Samuti toodi välja, et religioossete inimeste õigusi alaväärtustatakse, võrreldes teiste ühiskonnagruppide omadega. Sellega püüti näidata, et religioon on ühiskonna alus ning selle rolli ei tohiks vähendada. Institutsionaalsel tasandil arutleti riigi ja kiriku suhete üle, viidates, et riik ei peaks sekkuma kiriku siseasjadesse. Samuti kirjeldati asjaolu, kuidas igas kultuuris on just usulised institutsioonid ja vaimulikud teatud väärtuste (nt abielu) esindajad. Sellega rõhutati religioossete institutsioonide tähtsust ühiskonna vaimsusele. Väärtuspõhistes ja teoloogilistes väidetes kasutatakse tugevalt normatiivset ja emotsionaalset keelt. Peamiselt esines see abielu pühana ning selle muutmist „pühaduse rüvetamisena” kirjeldamisena. Näiteks Varro Vooglaiu tsitaat:

„Just sellega kõnealuse eelnõu näol tegu ongi: abielu pühaduse rüvetamisega Eesti Vabariigi nimel.” (Riigikogu stenogramm, 2023)

Samuti kasutati religioosseid metafoore (nt kurjus, saatan) vastaste seisukohtade kirjeldamiseks. Selgitati ka oma nägemust pühadusest ja moraalist, mis pidavat mitte olema seotud ühegi kiriku või muu institutsiooniga, vaid pärinema sügavalt inimese seest. Selle kirjeldamiseks kasutati keelt, mis oli üsna sarnane kristlikule arusaamale Pühast Vaimust. Tsiviilreligioonina kanti religioosne keelekasutus üle poliitilistele ja rahvuslikele küsimustele, näiteks nimetades irooniliselt poliitilisi kokkuleppeid või riiklike põhimõtteid „pühaks” ning seostades ühiskondlikke muutusi rahvusliku ellujäämisega.

Reformierakonna kasutatud märksõnad olid eeskätt institutsionaalsed, metaterminoloogilised ja väärtuspõhised-teoloogilised moodustasid vaid viiendiku. Laused jagunesid samuti enamjaolt institutsionaalseks, millele järgnes väärtuspõhine-teoloogiline ja tsiviilreligioosne retoorikatüüp. Metaterminoloogilist kõne ei esinenud üldse. Institutsionaalses retoorikas viidati kirikule ja religioossetele haridusasutustele kui ühiskonna osadele, mis tegutsevad riigi õigusruumi sees. Näiteks Signe Riisalo tsitaat:

„...vähemasti niipalju tuleb ka kristlikel koolidel abielu kontekstis sellel teemal rääkida.” (Riigikogu stenogramm, 2023)

Samuti toodi esile religioosse juhi roll poliitilise sõnumi edastamisel ning vajaduse religioosel õpetusel arvesse võtta ka riiklike moraalinorme. Väärtuspõhistes-teoloogilistes lausetes kasutati korduvalt religioosset mõistet „püha sõda”, et kirjeldada ja samal ajal kritiseerida selle kasutamist sõjalise tegevuse õigustamiseks (Moska patriarhi poolt). Osutati vastuolule religioosse retoorika ja tegelike sündmuste vahel. Tsiviilreligioosse puhul võeti kasutusele arusaam läänemaailmast kui kristlike väärtustega maailmast, kuid seoti see hoopis Eesti põhiseaduse tuumväärtustega ning rõhutati just nende vääramatut staatust.

4. Tulemused

Käesoleva peatüki eesmärk on tõlgendada kolmandas peatükis esitatud kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid tulemusi, sidudes need teoreetilise raamistikuga. Analüüs lähtub neljast peamisest mõõtmest: religioossete märksõnade indeks (RKI), märksõnade jaotus, lausete jaotus ning lausete sisu. Kui RKI annab ülevaate religioosse retoorika esinemissagedusest ning märksõnade jaotus selle temaatilisest struktuurist, siis lausete jaotus ja sisu näitavad, kuidas religioosset keelt tegelikult kasutatakse.

4.1. USA erakondade võrdlus

USA erakondade võrdluses ilmneb, et religioosse retoorika kasutus ei erine ainult kvantitatiivselt, vaid ka kvalitatiivselt, eriti lausete funktsionaalse jaotuse tasandil. Kuigi RKI näitajad annavad esmase ülevaate religioosse retoorika intensiivsusest, ei võimalda need üksi mõista, kuidas religioosset keelt poliitilises argumentatsioonis kasutatakse.

Nii kampaaniakõnede kui esindajatekoja arutelude puhul osutus vabariiklaste RKI üle nelja korra suuremaks demokraatide omast. Märksõnakasutus kampaaniakõnede puhul oli üsna sarnane selle vahega, et Harrisel oli väiksem osakaal väärtuspõhistel-teoloogilistel märksõnadel. Lauseid ja nende sisu uurides ilmnemid aga olulised kõnelejatevahelised erinevused. Poole Harrise religioosset kõnest moodustas tsiviilreligioosne retoorika, samal ajal kui Trumpil oli domineerivaks institutsionaalne. Siin tekkis ka oluline lahknemine: kui Harrise kõnest tuli välja korduvat riiklike sümbolite sakraliseerimine ja jumalaga seostamine, siis Trump keskendus usulistele institutsioonidele ja isiklikule kogemusele. Üldistatuna tähendab see, et Harris kirjeldas usku jumalasse ja oma riiki omavahel käsikäes käivate nähtustena, piltlikult öeldes tuues pühaduse ühte punkti kokku. Trump seevastu asetas selle rolli usulistele institutsioonidele, rõhutades mitte niivõrd ühist „üks rahvas jumala all” sentiment, vaid erinevate denominatsioonide kirikuid, millesse kuulumisest gruppidentiteet tekib.

Väga oluline vahe ilmneb ka asjaolus, et Harrise lausetes ei esinenud üldse väärtuspõhist-teoloogilist retoorikat, samas kui Trumpi religioosse sisuga lausetest moodustas see neljandiku. See tõstab esile, kuidas vabariiklaste kandidaadi lähenemine religiooni on väga erinev. Nagu mainitud sisaldas antud kategooria kõne Trumpi puhul religioonil

baseeruvat grupiloomet, isiklikke religioosseid kogemusi, enda religioossete narratiividega sidumist ja kristliku õpetusega väärtushinnangute põhjendamist. See toetas domineerivat institutsionaalset retoorikat, andes sellele tugevama normatiivse baasi. Seega võib seda pidada nõrgaks kristliku rahvusluse esinemiseks, kuna grupikuuluvust üritati siduda kristlike väärtustega, kuigi põhirõhk on ikkagi usu institutsionaalsel poolel.

Kampaaniakõnede kui terviku RKI kujunes seitse korda kõrgemaks kui esindajatekoja arutelude oma ehk USA erakonnad keskendusid valimiskampaanias religioonile rohkem kui sellega seonduvate eelnõude arutelul. Võrreldes kampaaniakõnedega oli esindajatekojas ka suurem osakaal metaterminoloogilisel retoorikal. Nii kampaaniakõnedes kui esindajatekojas oli vabariiklaste lausete jaotus üsna sarnane, kuid demokraatidel oli esindajatekojas palju suurem osakaal just metaterminoloogilisel retoorikal ning Harrise kõnes domineeriv tsiviilreligioossus ei esinenud esindajatekojas demokraatide puhul kordagi. Metaterminoloogiline retoorika oli kasutusel peamiselt vastaspoole argumentide ümber lükkamiseks ning usk tagandati kontseptuaalsesse staatusesse. Samamoodi kasutati väärtuspõhist-teoloogilist retoorikat vastase positsioonide ründamiseks, mis Harrise kõnes oli täiesti olematu.

Lausete jaotus kategooriate vahel oli esindajatekojas erakondadel üsna sarnane selle vahega, et demokraatidel oli domineerivaks metaterminoloogiline ja vabariiklastel institutsionaalne retoorikavorm. Sarnaselt Trumpi kõnede rõhutati ka esindajatekojas usuliste institutsioonide tähtsust ühiskonnale nii gruppidentiteedi looja kui moraalikujundaja rollis. Demokraadid olid oma retoorikaga aga pigem reageerivas rollis, süüdistades vabariiklasi oma väärtuste ja usu peale surumises, ja kasutasid ise religioosset retoorikat pigem negatiivses võtmes.

Niisiis oli USA erakondade puhul suur lõhe religioosse retoorika kasutamisel. Vabariiklased kasutasid seda märkimisväärselt rohkem nii kampaaniakõnedes kui esindajatekojas. Samuti oli nende puhul domineerivaks vormis institutsionaalne, demokraatidel kampaaniakõnede puhul tsiviilreligioosne, esindajatekojas aga hoopis metaterminoloogiline. Vabariiklased kasutasid mõlemal juhul religioosset retoorikat oma väärtuste, moraalihinnangute ja eelkõige grupikuuluvuse ideede edasi andmiseks, demokraadid kampaaniakõnedes püüdsid usku ühendada ühise riigi alusväärtustega, aga esindajatekojas võtsid peamiselt kaitsva rolli.

4.2. Eesti erakondade võrdlus

Eesti erakondade puhul oli religioosse retoorika üldine esinemissagedus riigikogu debattides oluliselt kõrgem kui kampaaniakõnedel, ületades viimase enam kui 30-kordselt. Eesti erakondade kampaaniakõnede RKI oli seega kõikide võrreldavate juhtumite hulgast kõige madalam ja riigikogu RKI omakorda kõige kõrgem. Märkimisväärne erinevus ilmnes ka kummagi lausete sisul. Kui kampaaniakõnedes domineeris metaterminoloogiline ja peale selle ainus esindatud retoorikatüüp oli väärtuspõhine-teoloogiline, siis riigikogus oli jaotus võrdsem ning enim esinenud variandiks oli väärtuspõhine-teoloogiline. Riigikogu arutelude puhul osutus EKRE RKI aga teiseks kõige madalamaks ning kõige kõrgem oli see Erakond Eesti 200 puhul.

Erakonniti olid erinevused samuti drastilised. Kampaaniakõnedes oli teistest märgatavalt suurem RKI EKREL. Samuti olid Eesti erakondade kampaaniakõned ainus juhtum, kus iga religioosset retoorikat kasutanud erakond kasutas ainult selle ühte tüüpi. EKREL oli see väärtuspõhine-teoloogiline, mida kasutati enda ja vastaste kõrvutamiseks kristlike metafooridega. Nii Sotsiaaldemokraatliku Erakonna kui Reformierakonna religioosne retoorika oli hoopis kaitsev. Sotsiaaldemokraadid tegid seda tsiviilreligioosse retoorikaga, kujutades usku oma riiki rünnaku all oleva objektina, Reformierakond aga metaterminoloogilise retoorikaga, kasutades religioosset märksõna vastase negatiivsesse valgusse jätmiseks.

Riigikogus kasutatud religioosse retoorika baasil jaotuvad erakonnad sisuliselt kaheks. Esiteks institutsionaalse dominandiga, kuid kriitilise suunilusega retoorika esines nii Eesti 200, Sotsiaaldemokraatliku Erakonna kui Reformierakonna puhul. Eesti 200 ja sotsiaaldemokraatide puhul on märksõnades institutsionaalne osakaal väga kõrge, kuid lausete tasandil lisandub märkimisväärne väärtuspõhine ja metaterminoloogiline dimensioon. Mõlemad kasutavad religioosset keelt peamiselt religioossete institutsioonide ja religiooni poliitilise instrumentaliseerimise kritiseerimiseks. Samas tuleb arvesse võtta nüanssi, et Eesti 200 seob kriitika tugevamalt institutsiooni poliitilise rolliga ja kasutab ka iroonilist või delegitimeerivat teoloogilist keelt, samas kui Sotsiaaldemokraatlik Erakond rõhutab rohkem religiooni kui individuaalset vabadust ja eristab selgelt usku ning institutsiooni. Reformierakond jääb samasse laia gruppi, kuid on märksa tagasihoidlikum: puudub metaterminoloogiline tasand ning rõhk on institutsionaalsel raamimisel ja mõõdukal kriitikal.

Samasse gruppi paigutub ka Keskerakond, kuigi selle retoorikakasutus oli eelnevatest erinev. Keskerakonna puhul oli institutsionaalne mõõde nii märksõnades kui ka lausetes domineeriv, kuid erinevalt eelmisest grupist oli toon pigem religiooni legitimeeriv ja kaitsev. Rõhutati kiriku rolli rahvuslikus ajaloos ning usklite õigusi, samas kui metaterminoloogiline komponent keskendus usu isiklikkusele ja poliitilise kriitika tõrjumisele.

Teiseks Isamaa ja EKRE, millede puhul domineeris väärtuspõhine-teoloogiline retoorikavorm. Isamaa toetus suuresti kristlikele moraali hinnangutele, kuid seda pigem kultuuripärandi ja -kujundaja tasandil. EKRE puhul seevastu domineeris lausete tasandil massiivselt väärtuspõhine-teoloogiline keel, mis oli selgelt kõrgem kui ühelgi teisel erakonnal. EKRE kasutas religiooset keelt normatiivsete hinnangute, vastanduste ja mobiliseeriva retoorika loomiseks, sidudes selle sageli rahvusliku ja tsivilisatsioonilise narratiiviga. Võrreldes Isamaaga on see tugevamalt seotud kristliku teoloogiaga.

Tsiviilreligiooni kasutuses ilmnevad samuti erinevused. Riigikogu keskmine on madal, kuid Reformierakond ja EKRE kasutavad seda pigem poliitiliste ja riiklike väärtuste legitimeerimiseks, samas kui Eesti 200 ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond seovad seda ajalooliste või suveräänsuse argumentidega. Keskerakonnal puudub tsiviilreligioosne dimensioon täielikult, mis eristab teda teistest.

Seega näitab võrdlus, et kõrgem RKI ei tähenda tingimata tugevamat väärtuspõhist retoorikat (nt Eesti 200 vs EKRE), vaid pigem suuremat religioosse keele üldist kasutust. Samal ajal on just madalama RKI-ga erakondadel (eriti EKRE ja Isamaa) kalduvus kasutada religiooni intensiivsemalt normatiivse ja identiteetiloova vahendina. Seega eristuvad erakonnad mitte ainult religioosse keele hulga, vaid eelkõige selle funktsiooni poolest.

4.3. Eesti ja USA võrdlus

Eesti ja USA erakondade religioosse retoorika võrdlus toob esile nii struktuurseid sarnasusi kui ka olulisi kontekstipõhiseid erinevusi. Kõigepealt ilmneb selge erinevus religioosse retoorika üldises jaotuses poliitiliste situatsioonide lõikes. Kui USAs esineb religiooset retoorikat märkimisväärselt rohkem just kampaaniakõnedes ning langeb oluliselt esindajatekoja aruteludes, siis Eesti puhul on muster vastupidine ehk religioosne keel on marginaalne kampaaniates, kuid oluliselt levinum analüüsitud riigikogu debattides. See viitab sellele, et USAs kasutatakse religiooni eelkõige valijate mobiliseerimiseks ja identiteedi

loomiseks, samas kui Eestis esineb religioosne retoorika pigem konkreetsete poliitiliste vaidluste ja seadusandlike küsimuste raames.

Teiseks erinevad kahe riigi puhul religioosse retoorika funktsioonid erakondade lõikes. USAs joonistub välja selge kaheparteiüsteemile omane vastandus, milles vabariiklased kasutavad religioosset retoorikat järjepidevalt rohkem ning teevad seda peamiselt institutsionaalses ja väärtuspõhises võtmes, sidudes religiooni grupiidentiteedi ja moraalsete hinnangutega. Demokraadid seevastu kasutavad religioosset keelt kampaaniates peamiselt tsiviilreligiooselt (rahvuslike väärtuste sakraliseerimiseks) ning seadusandlikes aruteludes metaterminoloogiliselt ja kriitiliselt, reageerides vastaspoolele. Eesti kontekstis ei ole vastandus nii selgelt mustvalge. Kuigi ka siin eristuvad institutsionaalse (Eesti 200, Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Reformierakond) ja väärtuspõhise (EKRE, Isamaa) dominandiga erakonnad, on jaotus tasandilisem ning hõlmab ka religiooni legitimeerivat (Keskerakond) institutsionaalse retoorika poolt domineeritud lähenemist.

Kolmandaks ilmneb erinevus tsiviilreligiooni rollis. USAs, eriti demokraatide kampaaniakõnedes, on tsiviilreligioosne retoorika keskne, sidudes religioossed kujundid rahvusliku identiteedi ja riiklike sümbolitega. Eestis on tsiviilreligioon marginaalsem ja hajusam, mis tähendab, et seda kasutatakse küll riigi ja rahvuse kontekstis, kuid mitte süsteemselt ega domineeriva strateegiana. Selles peegeldub alapeatükis 1.4. kirjeldatud laiem erinevus poliitilises kultuuris, kus USAs on religiooni ja rahvusliku identiteedi seos ajalooliselt tugevam ja institutsionaliseeritum kui Eestis.

Neljandaks erineb religioosse retoorika normatiivne intensiivsus. Kuigi USA vabariiklaste ja Eesti EKRE puhul võib täheldada sarnast kalduvust kasutada religiooni väärtuspõhiste ja moraalsete hinnangute andmiseks, on see USA kontekstis sagedamini seotud institutsionaalse religiooni ja isikliku usu kombineerimisega. Eestis, eriti EKRE ja Isamaa puhul, on väärtuspõhine retoorika rohkem seotud kultuurilise ja tsivilisatsioonilise identiteediga ning pigem ei ole otseselt seotud konkreetse kirikliku autoriteediga. Samal ajal kasutavad Eesti liberaalsemad erakonnad religioosset keelt peamiselt kriitiliselt või piiritlevalt, mis sarnaneb USA demokraatide käitumisele esindajatekojas.

Lõpuks näitab võrdlus, et religioosse retoorika kvantitatiivne intensiivsus (RKI) ei ole kummaski riigis otseses seoses selle ideoloogilise mõjuga. Nii USAs kui Eestis võivad madalama RKI-ga erakonnad (nt USA demokraadid esindajatekojas või EKRE riigikogus)

kasutada religiooset keelt strateegiliselt väga mõjukal ja normatiivselt laetud viisil. Seega on määravam mitte religioosse keele hulk, vaid selle funktsioon ehk kas seda kasutatakse religioonist kontseptuaalses mõttes kõnelemiseks, usuliste institutsioonidele viitamiseks, väärtuste, eelistuste ja moraalihinnangute legitimeerimiseks või riiklike elementide sakraliseerimiseks. Analüüsist lähtudes võib öelda, et kui USAs struktureerib religiooset retoorikat eelkõige parteipoliitiline polariseerumine ja kampaaniaaloomika, siis Eestis määrab selle kasutust rohkem konkreetne poliitiline kontekst ja aruteluteema.

Kokkuvõte

Antud uurimistöö käsitles religioosse retoorika kasutust poliitilises diskursuses, keskendudes sellele, kuidas see eri funktsioonide ja tüüpidega retoorikas esineb. Analüüsi eesmärk oli selgitada, milliste mehhanismide kaudu religioosne keel mõjutab väärtuskonfliktide raamistamist, valijate mobiliseerimist ning rahvusliku identiteedi ja poliitilise õiglustaju kujunemist ka sekulaarsetes ühiskondades.

Võrdleva analüüsi aluseks olid Ameerika Ühendriigid ja Eesti, mis esindavad ühiskondliku religioossuse spektri vastandlikke äärmusi. Selline valik võimaldas esile tuua religioosse retoorika kasutuse nii kontekstis, kus religioonil on märkimisväärne ühiskondlik ja poliitiline kaal, kui ka keskkonnas, kus selle roll on marginaalne ning identiteet tugineb peamiselt keelel ja kultuuril. Maksimaalse kontrasti abil oli võimalik eristada religioosse retoorika universaalseid jooni kontekstispetsiifilistest ning hinnata, mil määral selle kasutus sõltub ühiskonna üldisest religioossusest ja poliitilisest keskkonnast.

Töö teoreetiline raamistik tugineb klassikalistele poliitikafilosoofilistele käsitlustele religiooni ja poliitika vahekorra kohta (nt Machiavelli, Calvin, Hobbes, Locke, Rousseau), mille põhjal eristatakse religioosse retoorika erinevaid funktsioone ja tüüpe. Keskne teoreetiline argument on, et religioosne retoorika ei ole poliitilises diskursuses juhuslik nähtus, vaid täidab konkreetseid funktsioone – näiteks legitiimsuse loomine, moraalsete hinnangute kujundamine või kollektiivse identiteedi tugevdamine – ning selle kasutus sõltub kontekstist.

Metoodiliselt kombineerib töö kvantitatiivset ja kvalitatiivset sisuanalüüsi. Kvantitatiivses osas mõõdeti religioossete märksõnade esinemissagedust (RKI), kasutades tekstianalüüsi tarkvara, samas kui kvalitatiivne analüüs keskendus nende lausete sisule ja funktsioonile. Analüüsitavaks materjaliks olid Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste ja USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõned ning mõlema riigi parlamendiarutelud religiooniga seotud teemadel.

Töö alguses püstitati järgmine uurimisküsimus: millisel määral ja millistes vormides kasutavad poliitilised erakonnad Eestis ja USAs religioosset retoorikat poliitilises diskursuses ning millised on selle domineerivad funktsioonid kummaski kontekstis?

Tulemused näitavad, et enim kasutati religioosset retoorikat valimisse kuulunud Eesti riigikogu debattidel, kuid riigikogu valimistele eelnenud kampaaniakõnedes kasutati seda

minimaalselt. USAs olid need näitajad võrdsemad, kuid rohkem esines religioosset retoorikat kampaaniakõnedes. Mõlemad jäid kokkuvõttes alla Eesti riigikogu keskmisele, kuid ületasid Eesti kampaaniakõnede keskmist. Eesti riigikogus kasutas religioosset retoorikat enim Erakond Eesti 200, neile järgnesid Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Keskerakond, Isamaa ja EKRE. Kampaaniakõnedes kasutas religioosset retoorikat enim EKRE, seejärel sotsiaaldemokraadid ja Reformierakond, ülejäänud ei kasutanud seda üldse. USAs kasutasid mõlemas kontekstis religioosset retoorikat enim vabariiklased.

USAs osutus vabariiklaste domineerivaks retoorikatüübiks institutsionaalne, mida seoti väärtuspõhise-teoloogilise retoorikaga. Demokraatidel oli kampaaniakõnedes domineeriv tsiviilreligioosne, esindajatekojas aga metaterminoloogiline. Eestis jaotusid erakonnad domineeriva retoorika baasil kaheks: Eesti 200, Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Reformierakond ja Keskerakond, millede enim esinenud retoorikavormiks osutus institutsionaalne, ning Isamaa ja EKRE, millel domineeris väärtuspõhine-teoloogiline retoorikavorm.

Analüüsist ilmnes, et USAs on kahe partei vahel suurem polariseerumine kui Eestis, kus pilt on mitmekesisem. Vabariiklased kasutasid religioosset retoorikat rohkem oma argumentide toetamiseks ja legitimiseerimiseks, kuid demokraadid kasutasid seda pigem vastase argumentide ümber lükkamiseks ja kampaaniakõnede puhul seda riiklike elementidega sidumiseks. Eestis võib üldistades näha vabariiklastega sarnaselt religioosset retoorikat kasutamas EKREt ja Isamaad ning demokraatidega sarnaselt Erakond Eesti 200, Sotsiaaldemokraatlikku erakonda ja Reformierakonda, jättes Keskerakonna ebamäärasemasse kategooriasse. Siiski erinevalt USAst ei kasutanud EKRE ja Isamaa religioosset retoorikat teistest erakondadest rohkem, nagu see vabariiklaste puhul kujunes.

Autor hindab, et uurimistöö täitis oma eesmärgi ning vastas uurimisküsimusele, tuues selgelt esile erinevused kahe riigi vahel. Samas tuleb tõdeda, et saadud tulemused tuginevad peamiselt kasutatud valimil ning selle tõlgendamiseks kasutatud raamistikul, mis töö autori hinnangul on piisavalt põhjendatud, kuid teadvustab ka, et laiem valim, võrdsem kogu sõnade arv ja retoorikatüüpide veel laiem eristus võib anda teistsuguseid tulemusi. Samuti tuleks arvesse võtta, et saadud tulemused on mõeldud kasutamiseks just üksteisega võrdluses ning ei pruugi olla üldistatavad töö piiridest kaugemale.

Laiemas plaanis viitavad tulemused sellele, et religioosse retoorika roll demokraatlikes ühiskondades ei kao, vaid kohandub vastavalt kultuurilisele ja institutsionaalsele kontekstile. Poliitikasoovituste tasandil võiks järeldada, et religioosse retoorika mõju mõistmine on oluline nii poliitikakujundajatele kui ka valijatele, et paremini hinnata selle rolli avalikus arutelus ja otsustusprotsessides.

Kasutatud allikad

Altnurme, L. (2013). Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutus eestlaste seas 1857-2010. *Ajalookultuuri ajakiri Tuna*, 16(4), lk 36-55.

Beiner, R. (1993). Machiavelli, Hobbes, and Rousseau on Civil Religion. *The Review of Politics*, 55(4), lk 617–638.

Bellah, R. N. (2005). Civil Religion in America. *Daedalus*, 134(4), lk 40-55.

Coskun, H. S. (2024). *Religious Rhetoric in Political Discourse*. Bakalaureusetöö. Pennsylvania Ülikool, politoloogia õppekava.

Ebersole, L. (1960). Religion and Politics. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 332, lk 101–111.

Geertz, C. 1990. Religioon kui kultuurisüsteem. *Akadeemia*, 11, lk 2301-2328.

Hobbes, T. (2024[1651]). *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.

Hošek, P., Rimmel, A. ja Riistan, A. (2019). Postkristliku kultuurimiljöo tekkeloo kontuurijooni Tšehhi ja Eesti Näitel. *Usuteaduslik ajakiri*, 76(3), lk 29-52.

Jennings, J. T. (2016). Mixed Reactions: How Religious Motivation Explains Responses to Religious Rhetoric in Politics. *Political Research Quarterly*, 69(2), lk 295-308.

Kilp, A. (2005). Religioon Ameerika Ühendriikide poliitikas. *Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste toimetised*, 4, lk 96–116.

Kilp, A. (2009). Patterns of Lutheran Politics in a Post-Communist State: the Case of Estonia. *Culture and Politics*, 6, lk 65-76.

Levine, D. H. (1979). Religion and Politics, Politics and Religion: An Introduction. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 21(1), lk 5-29.

Locke, J. (2016[1689]). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. Digireads.com Publishing.

Machiavelli, N. (2009 [1517]). *Discourses on Livy*. Oxford: Oxford University Press.

Maoz, Z ja Henderson, E. A. (2020). *In Scriptures, Shrines, Scapegoats, and World Politics: Religious Sources of Conflict and Cooperation in the Modern Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Martinez, J. ja Smith, G. A. (2016). How the faithful voted: A preliminary 2016 analysis, *Pew Research Center*, 9. november. Kasutatud 15.01.2026, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2016/11/09/how-the-faithful-voted-a-preliminary-2016-analysis/>

McNeill, J. T. (1964). John Calvin on Civil Government. *Journal of Presbyterian History* (1962-1985), 42(2), lk 71-91.

Miller, D. D. (2023). *Christianity in North America*. K. R. Ross, G. J.-S. Kim ja T. M. Johnson (toim), *Christian Nationalism* (lk 386-397). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Miller, S. H. (1960). Post-Christian Man. *The Christian Scholar*, 43(4), lk 265-268.

Mudde, C. ja Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Norris, P. ja Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oppenheimer, M. (2017). Rethinking American Religion in the Age of Trump. *Yale University Press*, 11. august. Kasutatud 15.01.2026, <https://yalebooks.yale.edu/2017/08/11/rethinking-american-religion-in-the-age-of-trump/>

Pew Research Center. (2017). *Religious commitment and practices*. Kasutatud 10.01.2026, <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-commitment-and-practices/>

Pew Research Center. (2018). *How religious commitment varies by country among people of all ages*. Kasutatud 10.01.2026, <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/how-religious-commitment-varies-by-country-among-people-of-all-ages/>

Pew Research Center. (2025). *Religious Composition by Country, 2010-2020*. Kasutatud 10.01.2026, <https://www.pewresearch.org/religion/feature/religious-composition-by-country-2010-2020/>

Porter, J. (2014). Divine Commands, Natural Law, and the Authority of God. *Journal of the Society of Christian Ethics*, 34(1), lk 3-20.

Põldsalu, K. (2017). *Eestlaste uskumused ja hoiakud — religioossed või ilmalikud?*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, usuteaduse õppekava.

Roof, W. C. (1993). Religion and Narrative. *Review of Religious Research*, 34(4), lk 297-310.

Rousseau, J.-J. (2012 [1762]). *Of The Social Contract and Other Political Writings*. London: Penguin Books Ltd.

Saard, R. (2014). Eesti elanike religioossusest ning tervest ja ebatervest religioonist. *Kirik ja teoloogia*, 21. veebruar. Kasutatud 23.01. 2026, <https://kjt.ee/2014/02/eesti-elanike-religioossusest-ning-tervest-ja-ebatervest-religioonis-2/>

Statistikaamet. (2022). *Rahvaloendus. Usku omaks pidavate inimeste osakaal püsib muutumatuna, õigeusk on jätkuvalt levinuim*. 2. november 2022, Kasutatud 10.01.2026, <https://stat.ee/et/uudised/rahvaloendus-usku-omaks-pidavate-inimeste-osakaal-pusib-muutumata-õigeusk-jatkuvalt-levinuim>

Turner, V. (1977 [1969]). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Ithaca: Cornell University Press.

Valk, A. (2017). Identiteet avatud maailmas. *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017*, 4.5, <https://www.2017.inimareng.ee/ranne-identiteedi-ja-keelemuutused/identiteet-avatud-maailmas/>

Wasilewski, K. (2016). Media and the sacralization of history. *Central European Journal of Communication*, 9[1(16)], lk 113-129.

Lisad

Lisa 1. Analüüsitud materjal

USA — kampaaniakõned

Kamala Harris — kampaaniakõne, 2024 presidendivalimised, 02.09,
<https://rollcall.com/factbase/harris/transcript/kamala-harris-remarks-speaks-at-a-campaign-event-detroit-michigan-september-2-2024/>

Kamala Harris — kampaaniakõne, 2024 presidendivalimised, 19.10,
<https://rollcall.com/factbase/harris/transcript/kamala-harris-remarks-campaign-event-atlanta-october-19-2024/>

Donald Trump — kampaaniakõne, 2024 presidendivalimised, 21.10,
<https://rollcall.com/factbase/trump/transcript/donald-trump-speech-campaign-rally-concord-north-carolina-october-21-2024/>

Kamala Harris — kampaaniakõne, 2024 presidendivalimised, 04.11,
<https://rollcall.com/factbase/harris/transcript/kamala-harris-remarks-campaign-rally-philadelphia-november-4-2024/>

USA — esindajatekoja arutelud

Ensuring Access to Abortion Act — arutelu, USA esindajatekoda, 2022, 15.07,
<https://www.congress.gov/117/crec/2022/07/15/168/117/CREC-2022-07-15-pt1-PgH6631.pdf>

Respect for Marriage Act — arutelu, USA esindajatekoda, 2022, 19.07,
<https://www.congress.gov/117/crec/2022/07/19/168/119/CREC-2022-07-19-pt1-PgH6719-2.pdf>

Eesti — kampaaniakõned

Lauri Läänemets — kõne Sotsiaaldemokraatliku erakonna üldkogul, 2023, 14.01,
<https://www.err.ee/1608853235/lauri-laanemets-eesti-inimeste-toimetulek-on-meie-rahvuslik-julgeolek>

Jüri Ratas — kõne Eesti Keskerakonna volikogu istungil, 2023, 14.01,
<https://www.err.ee/1608853196/juri-ratas-soovin-valijatele-selget-meelt>

Kaja Kallas — kõne Reformierakonna üldkogul, 2023, 14.01,
<https://reform.ee/reformierakonna-juht-kaja-kallase-kone-erakonna-uldkogul-14-jaanuaril/>

Lauri Hussar — kõne Eesti 200 valimiskongressil, 2023, 15.01,
<https://www.err.ee/1608853262/lauri-hussar-valimistel-otsustatakse-kas-eesti-laheb-edasi-voi-tagasi>

Helir-Valdor Seeder — kõne Isamaa volikogul, 2023, 21.01,
<https://www.err.ee/1608858728/helir-valdor-seeder-isamaa-programmi-selgroog-on-rahvusriigi-kestmine>

Martin Helme — kõne EKRE kongressil Pärnu kontserdimajas, 2023, 10.06,
<https://ekre.ee/martin-helme-erakonna-kongressil-ekre-t-puutakse-suunata-rajale-mille-lopuse-on-kodustatud-opositsiooni-reservaat-ma-ei-lase-sel-juhtuda/>

Piret Hartman — videopöördumine, 2023, 08.02,
<https://www.err.ee/1608877070/videopoordumine-piret-hartman-sde>

Jüri Ratas — videopöördumine, 2023, 08.02,
<https://www.err.ee/1608877043/videopoordumine-juri-ratas-keskerakond>

Kaja Kallas — videopöördumine, 2023, 08.02,
<https://www.err.ee/1608877049/videopoordumine-kaja-kallas-reformierakond>

Lauri Hussar — videopöördumine, 2023, 08.02,
<https://www.err.ee/1608877058/videopoordumine-lauri-hussar-eesti-200>

Gerli Lehe — videopöördumine, 2023, 08.02,
<https://www.err.ee/1608877037/videopoordumine-gerli-lehe-isamaa>

Siim Pohlak — videopöördumine, 2023, 08.02,
<https://www.err.ee/1608877079/videopoordumine-siim-pohlak-ekre>

Eesti — riigikogu arutelud

Perekonnaseaduse muutmise ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu (207 SE) esimene lugemine — riigikogu stenogramm, 2023, 22.05,
<https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/202305221500#PKP-683658>

Perekonnaseaduse muutmise ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu (207 SE) teine lugemine — riigikogu stenogramm, 2023, 19.06,
<https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/202306191000#PKP-1117145>

Kirikute ja koguduste seaduse muutmise seaduse eelnõu (570 SE) esimene lugemine — riigikogu stenogramm, 2025, 19.02,
<https://stenogrammid.riigikogu.ee/202502191400#PKP-959013>

Kirikute ja koguduste seaduse muutmise seaduse eelnõu (570 SE) teine lugemine — riigikogu stenogramm, 2025, 26.03,
<https://stenogrammid.riigikogu.ee/202503261400#PKP-1017122>

Kirikute ja koguduste seaduse muutmise seaduse eelnõu (570 SE) kolmas lugemine — riigikogu stenogramm, 2025, 18.06,
<https://stenogrammid.riigikogu.ee/202506181400#PKP-1064838>

Lisa 2. Religioosse retoorika koodipuu

Liik	Kood	Näidistsitaat
Metaterminoloogiline	viited religioonile kui kontseptsioonile	„... <i>Americans of faith are not a threat to our country.</i> ”
	viited religioossetele tuumikterminitele	„Riik peab tagama vabaduse valida, millise religiooni vahendusel saadakse osadus jumala või pühaga.”
Institutsionaalne	viited usulistele organisatsioonidele	„Selle kaudu on tekkinud eesti rahvus, mille juures ja ka [Eesti] iseseisvuse kujunemises on kirikul tohutult suur tähendus.”
	viited usulistele ametinimetustele	„... <i>we have a team of pastors, ministers, and even rabbis, [...] they like what I've done for Israel.</i> ”
	viited usulistele kombetalitustele	„... <i>and he'd preach and you really were [...] disappointed when it was over.</i> ”
Väärtuspõhine-teoloogiline	viited religioossetele moraaliseisukohtadele	„Ärme nüüd lähme arengus tagasi, ärme allume kurjusele ning ärme kuulame neid saatana advokaate, kes kurjust läbi surudes räägivad meile ka siin saalis armastusest.”

	viited pühakirjale	„Andke siis keisrile, mis on keisri oma, ja jumalale, mis on jumala oma.”
	viited õpetusele	„Kui issand karistab, võtab ta mõistuse ära.”
	viited isiklikele kogemustele	„... <i>my faith took on a new meaning on July 13th in Butler, Pennsylvania where I was knocked to the ground, essentially, by what seemed like a supernatural hand.</i> ”
Tsiviilreligioosne	viited poliitilistele sümboolitele läbi sakraliseeritud läätse	„...me ei peaks ühtegi võõrast jumalat kummardama nii palju, et [...] unustame selle vande, mis me siin kas valitsuse või parlamendi liikmena oleme andnud.”
	viited rahvuslikele sümboolitele läbi sakraliseeritud läätse	„ <i>God bless America!</i> ”

Lisa 3. Analüüsiandmed tabelitena

Tabel 1. Religioossed märksõnad USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõnedes

Erakond	Sõnade arv kokku	Religioosete märksõnade arv	RKI	Metaterminoloogiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)
Vabariiklik Partei	7671	108	1,4	57 / 53%	38 / 35%	13 / 12%
Demokraatlik Partei	6764	23	0,34	9 / 39%	7 / 30%	7 / 30%
Kokku	14 435	131	0,90	66 / 50%	45 / 34%	20 / 15%

Tabel 2. Religioossed laused USA 2024. aasta presidendivalimiste kampaaniakõnedes

Erakond	Religioosete lausete arv	Metaterminoloogiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)	Tsiviilreligioosne (arv/%)
Vabariiklik Partei	63	13 / 21%	25 / 40%	16 / 25%	9 / 14%
Demokraatlik Partei	6	1 / 17%	2 / 33%	0 / 0%	3 / 50%
Kokku	69	14 / 20%	27 / 39%	16 / 23%	12 / 17%

Tabel 3. Religioossed märksõnad Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõnedes

Erakond	Sõnade arv kokku	Religioosete märksõnade arv	RKI	Metaterminoloogiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)
Sotsiaaldemokraadid	2 081	1	0,05	1 / 100%	0 / 0%	0 / 0%
Reformierakond	2 062	1	0,03	1 / 100%	0 / 0%	0 / 0%
Keskerakond	2 274	0	0	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
Eesti 200	1 788	0	0	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
EKRE	1 975	4	0,2	2 / 50%	0 / 0%	2 / 50%
Isamaa	1 361	0	0	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
Kokku	11 541	6	0,05	4 / 67%	0 / 0%	2 / 33%

Tabel 4. Religioossed laused Eesti 2023. aasta riigikogu valimiste kampaaniakõnedes

Erakond	Religioossete lausete arv	Metaterminologiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)	Tsiviilreligiosne (arv/%)
Sotsiaaldemokraadid	1	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%	1 / 100%
Reformierakond	1	1 / 100%	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
Keskerakond	0	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
Eesti 200	0	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
EKRE	3	0 / 0%	0 / 0%	3 / 100%	0 / 0%
Isamaa	0	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%	0 / 0%
Kokku	5	1 / 20%	0 / 0%	3 / 60%	1 / 20%

Tabel 5. Religioossed märksõnad USA esindajatekoja aruteludes

Erakond	Sõnade arv kokku	Religioossete märksõnade arv	RKI	Metaterminologiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)
Vabariiklik Partei	9907	25	0,25	14 / 56%	7 / 28%	4 / 16%
Demokraatlik Partei	16 263	9	0,06	8 / 89%	1 / 11%	0 / 0%
Kokku	26 170	34	0,13	22 / 65%	8 / 24%	4 / 12%

Tabel 6. Religioossed laused USA esindajatekoja aruteludes

Erakond	Religioossete lausete arv	Metaterminologiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)	Tsiviilreligiosne (arv/%)
Vabariiklik Partei	20	4 / 20%	7 / 35%	7 / 35%	2 / 10%
Demokraatlik Partei	7	3 / 43%	1 / 14%	2 / 29%	1 / 14%
Kokku	27	7 / 26%	8 / 30%	9 / 33%	3 / 11%

Tabel 7. Religioossed märksõnad Eesti riigikogu aruteludes

Erakond	Sõnade arv kokku	Religioosete märksõnade arv	RKI	Metaterminoloogiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)
Sotsiaaldemokraadid	22 123	716	3,24	38 / 5%	650 / 91%	28 / 4%
Reformierakond	14 519	54	0,37	6 / 11%	43 / 80%	5 / 9%
Keskerakond	10 485	233	2,22	16 / 7%	215 / 92%	2 / 1%
Eesti 200	3 584	195	5,44	14 / 7%	166 / 85%	15 / 8%
EKRE	29 204	183	0,63	31 / 17%	113 / 62%	39 / 21%
Isamaa	12 341	113	0,92	12 / 11%	95 / 84%	6 / 5%
Kokku	92 256	1494	1,62	117 / 8%	1282 / 86%	95 / 6%

Tabel 8. Religioossed laused Eesti riigikogu aruteludes

Erakond	Religioossete lausete arv	Metaterminoloogiline (arv/%)	Institutsionaalne (arv/%)	Väärtuspõhine-teoloogiline (arv/%)	Tsiviilreligiosne (arv/%)
Sotsiaaldemokraadid	21	5 / 24%	9 / 43%	5 / 24%	2 / 10%
Reformierakond	7	0 / 0%	4 / 57%	2 / 29%	1 / 14%
Keskerakond	15	5 / 33%	7 / 47%	3 / 20%	0 / 0%
Eesti 200	21	2 / 10%	11 / 52%	6 / 29%	2 / 10%
EKRE	36	4 / 11%	2 / 6%	27 / 75%	3 / 8%
Isamaa	15	5 / 33%	3 / 20%	6 / 40%	1 / 7%
Kokku	115	21 / 18%	36 / 31%	49 / 43%	9 / 8%

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Jens Erik Nielsen (isikukood: 50402240884), annan Tartu ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Religioosse retoorika kasutus poliitilises diskursuses Eesti ja USA näitel”, mille juhendaja on Alar Kilp,

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.